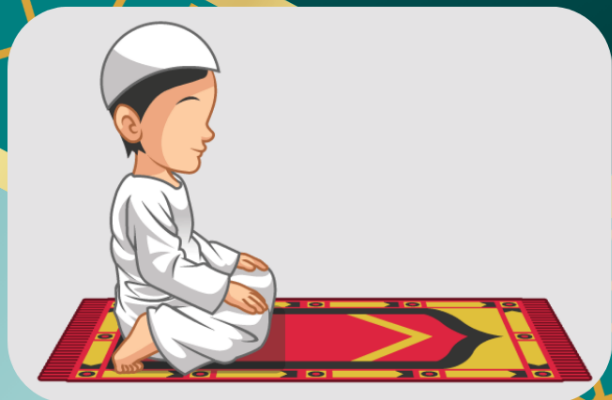

سجدہ سہو

مؤلفان

امین الدین "سعیدی- سعید افغانی"
و داکتر صلاح الدین "سعیدی- سعید افغانی"

سجده سهو

تتبع، نگارش و نوشته از:
امین الدین « سعیدی - سعید افغانی »
وداکتر صلاح الدین « سعیدی - سعید افغانی »

سجده سهو

بسم الله الرحمن الرحيم

سجده سهو

سجده سهو و حکم آن :

سجده سهو یکی از موضوعات عمده، مهم و اساسی در بخش نماز بحساب می آید که به تأسف باید گفت که تعداد زیادی از مسلمانان و مصلیان در مورد وقت بجاء آوردن سجده سهو، دچار اشتباه میشوند، اول اینکه سجده سهو در کدام حالت صورت گیرد، سجده سهو قبل از سلام در کدام وقت بعمل می و سجده سهو بعد از سلام در کدام وقت باید صورت گیرد.

سجده سهو باعث خواری و خشم شیطان و نوعی از مخالفت و دشمنی با شیطان است. طوری که سجده در نماز از جمله نزدیک ترین و بهترین حالت تواضع بنده به ذات پروردگار بوده، و زمانی که بنده بسوی خالق خویش به سجده میرود این حالت را شیطان تحمل کرده نمیتواند، و حالت بی نهایت سخت و دشوار برای شیطان تمام میشود، و شیطان خوش ندارد که انسان را در حال سجده برای پروردگار خویش در یابد.

تعریف سجده سهو :

سجده ای سهو عبارتست از دو سجده است که نماز گزار جهت جبران خلی که در نمازش وارد شده و بدلیل سهو رخ داده شده در نماز، آنرا بجای می آورد.

اسباب سجده سهو:

علماء کرام اسباب سجده ای سهو را در نماز در سه مورد خلاصه نموده اند: (زیادت، نقصان، و شک).

پیامبر اسلام و سجده سهو:

قبل از همه باید گفت که مطابق روایت محدثین برای پیامبر اسلام صلی الله علیه و سلم نیز در نماز سهو و اشتباه رخ داده، طوری که شخص پیامبر صلی الله علیه و سلم در مورد میفرماید:

«إنما أنا بشر أنسى كما تنسون، فإذا نسيت فذكروني» (بی گمان منم چون شما بشر هستم، همانگونه که شما چیزی را فراموش میکنید، من نیز فراموش می کنم، پس هرگاه چیزی را فراموش کردم، بیادم بیاورید).

بدینوسیله پیامبر صلی الله علیه و سلم احکام سجده سهو را برای امتش بیان فرموده است که در این نوشته کوشش بعمل آمده تا در مورد سجده سهو معلوماتی لازم و ضروری خدمت خوانندگان محترم تقدیم گردد.

کیفیت و چگونگی سجده سهو :

طوری که یادآور شدیم، سجده سهو دو تا است که نماز گزار، پیش از سلام دادن، یا بعد از سلام، آنها را انجام میدهد. هر دو صورت سجده سهو از طریق روایات صحیح از پیامبر صلی الله علیه و سلم روایت گردیده است.

در حدیث صحیح از ابوسعید خدری آمده است که پیامبر صلی الله علیه و سلم فرمود:

« إذا شك أحدكم في صلاته فلم يدر كم صلى، ثلاثاً أم أربعاً، فليطرح الشك وليبن على ما استيقن ثم يسجد سجدتين قبل أن يسلم »
(هرگاه یکی از شما در نمازش به شك افتاد و ندانست چند رکعت خوانده است، آیا سه رکعت یا چهار رکعت خوانده است؟ او باید مورد شك را دور اندازد و بنای کار را بر یقین بگذارد (در رکعت سوم یقین دارد و در رکعت چهارم مورد شك است بنابر این فرض می‌کند که سه رکعت خوانده است) سپس پیش از اینکه سلام بدهد، به نیت سجده سهو دو سجده را ادا مینماید).
در صحیحین آنجا که از داستان « ذوالیدین » سخن می‌گوید، آمده است که: پیامبر صلی الله علیه و سلم بعد از سلام سجده سهو را انجام داده است.

حکم سجده سهو :

در مورد حکم سجده سهو در نماز دو نظریه بین علماء وجود دارد ، یک تعداد از علماء بر واجب بودن سجده سهو حکم میکنند و برخی دیگری از علماء بر سنت بودن سجده سهو حکم نموده اند که در ذیل غرض روشن شدن موضوع دلایل هر دو دسته از علماء را بیان خواهیم داشت :

اول: سجده ی سهو واجب است:

امام صاحب ابو حنیفه (رح) بر واجب بودن سجده سهو حکم مینمایند ، و در این حکم تعدادی از علماء مالکیه و حنابله و ظاهریه نیز مؤید حکم امام صاحب ابو حنیفه میباشند . این تعداد علماء حکم خویش را با دلایل ذیل مستند می سازند .
1- از احادیثی متعددی معلوم میشود که : پیامبر صلی الله علیه و سلم به ادای سجده سهو حکم نموده است .

2- مداومت پیامبر صلی الله علیه و سلم بر سجده ی سهو و عدم ترک.

دوم: سجده ی سهو مستحب است :

علمای که به مستحب بودن سجده ی سهو حکم میکنند ، علمای مذهب مالیکه ، علمای شافعی و روایتی از علمای حنابله میباشند .
این تعداد علماء حکم خویش را با دلایل ذیل مستند می سازند از جمله :
حدیث ابوسعید خدری رضی الله عنه که از پیامبر صلی الله علیه و سلم روایت فرموده :
«إذا شك أحدكم في صلاته فليلق الشك و ليبن على اليقين، فإذا استيقن التمام سجد سجدتين، فإن كانت صلاته تامة كانت الركعة نافلة والسجدتان، و ان كانت ناقصة كانت الركعة تماما لصلاته، و كانت السجدتان مرغمتي الشيطان» (ابوداود (1024)) هرگاه یکی از شما در نمازش دچار شك شد، شك را از خود دور کند و بر یقین بنا کند، و از آنجا بقیه نمازش را بخواند سپس دو سجده ببرد، اگر نمازش را کامل خوانده باشد آن رکعت و دو سجده برایش نافله خواهد بود، و اگر نمازش ناقص بوده آن رکعت نمازش را کامل می کند و آن دو سجده باعث خواری شیطان می شود.)
ناگفته نباید گذاشت که : این تعداد از علماء بر سنت بودن سجده سهو حکم نمودند نه بر واجب بودن آن .

استنباط و نظریه استدلال شیخ الاسلام از حدیث:

« (اولاً) لفظ (كانت الركعة والسجدتان نافلة) در حدیث مذکور در صحیح وارد نشده است بلکه لفظ صحیح اینگونه است: «فلیطرح الشک و لیبن علی ما استیقن ثم یسجد سجدتین قبل أن یسلم. فإن کان صلی خمسا شفعن له صلاته، و إن کان صلی إتماماً لأربع کانتا ترغیما للشیطان». (مسلم (571) یعنی: (هرگاه یکی از شما در نمازش دچار شک شد و ندانست چند رکعت - سه یا چهار رکعت خوانده است) باید شک را از خود دور کند و بر یقین بنا کند، و از آنجا بقیه نمازش را بخواند سپس قبل از آنکه سلام بدهد دو سجده ببرد، پس اگر پنج رکعت خوانده باشد با انجام این دو سجده نمازش زوج می‌شود و اگر نمازش را چهار رکعت تمام خوانده باشد این دو سجده سبب خواری و زبونی شیطان است.

و در ادامه می‌افزاید :

به فرض محال که پیامبر صلی الله علیه وسلم چنین فرموده باشد، معنی آن این است که نمازگزار در هنگام شک مأمور به انجام سجده ی سهو است، و اگر فرض کنیم نمازش کامل بوده باشد چیزی را از دست نداده و اگر زیادتى انجام داده باشد آن عمل اضافی مانند نماز نافله برای او اجر و صواب دارد.» (صحیح فقه السنة ابو مالک انس بن السید سالم) بر این اساس می‌توان گفت که سجده ی سهو واجب است. اما اگر سهوه رخ داده شده در نماز مربوط به یکی از اقوال یا افعال مستحب و سنت باشد، در آن صورت سجده ی سهو نیز مستحب خواهد بود.

شیخ ابن عثیمین رحمه الله میفرماید :

«اگر نمازگزار در رکعت اول فاتحه را قرائت نمود ولی فراموش کرد که بعد از فاتحه سوره ای دیگر بخواند و به رکوع رفت، لازم نیست بازگردد و سوره را بخواند و سجده ی سهوه نیز بر او واجب نیست، ولی در این حالت سجده ی سهوه بر او مستحب خواهد بود، زیرا سجده ی سهو برای واجبات نماز واجب است و برای سنت های آن مستحب است. (هم در نماز فرض هم در نماز سنت)» «فقه السنة للنساء : صفحه 201).

کیفیت و چگونگی سجده سهو :

در مورد کیفیت و چگونگی سجده سهوه علماء اسلام نظریات مختلف و متفاوتی را ارائه داشته اند ، ولی در میان این نظریات فتوای و تحلیل دانشمند شهیر جهان اسلام شیخ عثیمین را در مورد سجده سهوه نسبتاً مشرحتتر و مفصلتر یافتیم که در ذیل مطالعه آنرا با شما شریک می‌سازم .

شیخ عثیمین در بدو در تعریف سجده سهو میفرماید :

« سجده سهو عبارتست از دو سجده که نماز گزار جهت جبران خللی که در نمازش وارد شده و بدلیل سهو رخ داده شده در نماز، آنرا بجای می‌آورد. و اسباب آن سه مورد هستند:»

- زیادت
- نقصان
- وشک.

اول : زیادت:

زیادت (زیاده) بدین معنی است که : هرگاه نمازگزار در نماز خویش رکعت یا رکوع یا سجده ای را عمداً اضافه کند، نمازش باطل است.

اما اگر این زیادت از روی عمدی و قصدی نباشد، بلکه از روی فراموشی بود و تا پس از فارغ شدن از آن به انجام عمل اضافی آگاه نشد، در آنصورت کفایت تا دو سجده‌ی سهو بجای آورده و نمازش صحیح خواهد بود، اما اگر در اثناء انجام عمل متوجه شد که آنرا اضافی انجام می‌دهد، بر وی لازم است تا از انجام آن عمل منصرف و بدان ادامه ندهد و در پایان نماز (بعد از سلام) دو سجده‌ی سهو بعمل آرد و نمازش صحیح است. مثلاً شخصی را در نظر بگیرید که نماز ظهر را پنج رکعت می‌خواند و او به این رکعت اضافی آگاه نیست تا اینکه در تشهد میرسد و میفهمد که یک رکعت را اضافه خوانده است، در اینصورت نمازگزار باید تشهد خود را بطور کامل بخواند و بعد از کامل خواندن تشهد سلام دهد و سپس دو سجده‌ی سهو بجای آورد و باز سلام دهد، اما اگر تا بعد از سلام دادن و خارج شدن از نماز متوجه رکعت اضافی نشد، باز هم کفایت تا دو سجده سهو برده و بعد سلام دهد.

ولی چنانچه در حین انجام رکعت پنجم متوجه این رکعت اضافی شد، باید همان لحظه که بیادش آمد بنشیند و تشهد خویش تکمیل نموده و سلام دهد و سپس به دلیل این سهوی که انجام داده دو سجده انجام داده و باز سلام دهد.

دلیل آن حدیث عبدالله بن مسعود رضی الله عنه است که: «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى الظهر خمساً، فقيل له: أزيد في الصلاة؟ فقال: وما ذاك؟ قال: صليت خمساً، فسجد سجدتين بعد ما سلم». پیامبر صلی الله علیه وسلم نماز ظهر را پنج رکعت خواند سپس به ایشان گفتند:

آیا به نماز اضافه شده؟ پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: مگر چه اتفاقی روی داد؟ گفتند: شما پنج رکعت نماز خواندید، پیامبر صلی الله علیه وسلم نیز (هنگامی متوجه سهو در نماز خود گشت با وجود اینکه قبلاً سلام داده بودند) دو سجده بجای آوردند و باز سلام دادند.

و در روایتی دیگر آمده که ایشان رو به قبله کردند بعد دو سجده بردند بعد سلام دادند. (جماعت محدثین حدیث را روایت کرده اند) (متفق علیه : بخاری (1226)، مسلم (572)، ابوداود (1006)، ترمذی (390)، ابن ماجه (1205)، نسائی (1/31)).

سلام دادن قبل از اتمام نماز:

سلام دادن قبل از پایان نماز جزو زیاده در نماز می‌باشد، هرگاه نمازگزار قبل از اینکه نمازش بپایان برسد عمداً سلام داد نماز او باطل می‌شود. و اگر از روی فراموشی بود؛ چنانچه تا بعد از مدت طولانی بدان آگاه نگشت، باید از نو نمازش را تکرار کند، اما اگر بعد از مدت زمان کمی متوجه اشتباه خویش شد مثلاً دو یا سه دقیقه بعد، باید بازگردد و نمازش را کامل نماید (بقیه نماز خود را بخواند) و سلام دهد بعد دو سجده‌ی سهو ببرد و سلام دهد.

دلیل آن حدیث ابوهریره رضی الله عنه است که میفرماید : «أن النبي صلى الله عليه وسلم

صلی بهم الظهر أو العصر فسلم من رکعتین فخرج السرعان من أبواب المسجد یقولون: قصرت الصلاة، وقام النبی صلی الله علیه وسلم إلى خشبة المسجد فاتکأ علیها كأنه غضبان، فقام رجل فقال: یا رسول الله! أنسیت أم قصرت الصلاة؟ فقال النبی صلی الله علیه وسلم: «لم أنس ولم تقصر»، فقال رجل: بلی، قد نسیت. فقال النبی صلی الله علیه وسلم للصحابه: «أحق ما یقول؟» قالوا: نعم، فتقدم النبی صلی الله علیه وسلم فصلی ما بقی من صلاته ثم سلم ثم سجد سجدةین ثم سلم». متفق علیه.

محدثین مینویسند در یکی از روزها: پیامبر صلی الله علیه وسلم نماز ظهر یا عصر را با ما خواند سپس بعد از دو رکعت سلام دادند، بعد با سرعت از در مسجد خارج شد، صحابه رضی الله عنهم گفتند: نماز کوتاه شد، پیامبر صلی الله علیه وسلم (بیرون از مسجد) به کندهی مسجد تکیه زد گویی که خشمگین است، مردی برخاست و گفت ای رسول الله! آیا فراموش کردی یا نماز کوتاه شده؟ پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: نه فراموش کردم و نه نماز کوتاه شده، آن مرد گفت: بلی پس فراموش کرده ای، پیامبر صلی الله علیه وسلم به اصحابش فرمود: آیا آنچه که می‌گوید درست است؟ جواب دادند: بلی یا رسول الله، پس مامومین که دیر به جماعت رسیده بودند و جهت ادامه نماز خود بلند شده بودند، مختار هستند یا تنهایی نماز باقی مانده ی خود را ادامه دهند که البته بایستی بعد از سلام سجدهی سهو ببرند، یا آنکه دوباره به امام اقتدا کنند و با او بقیه نماز خود را ادامه دهند و هرگاه امام سلام داد بلند شوند و مابقی نماز خود را بخوانند و بعد از سلام دادن دو سجده ببرند و سلام دهند که این حالت برای آنها بهتر است.

دوم: نقصان :

خواننده محترم در حدیثی که از ابوهریره رضی الله عنه روایت گردیده در یافتیم که: پیامبر صلی الله علیه وسلم بازگشتند و مابقی نمازش را خواند بعد سلام داد سپس دو سجده بردند و بعد سلام دادند.

«أن النبی صلی الله علیه وسلم صلی بهم الظهر أو العصر فسلم من رکعتین فخرج السرعان من أبواب المسجد یقولون: قصرت الصلاة، وقام النبی صلی الله علیه وسلم إلى خشبة المسجد فاتکأ علیها كأنه غضبان، فقام رجل فقال: یا رسول الله! أنسیت أم قصرت الصلاة؟ فقال النبی صلی الله علیه وسلم: «لم أنس ولم تقصر»، فقال رجل: بلی، قد نسیت. فقال النبی صلی الله علیه وسلم للصحابه: «أحق ما یقول؟» قالوا: نعم، فتقدم النبی صلی الله علیه وسلم فصلی ما بقی من صلاته ثم سلم ثم سجد سجدةین ثم سلم». متفق علیه.

در فقه السنة سید سابق در باره حکم این حدیث مینویسد که: از این حدیث معلوم میشود که باید بقیه نماز را از همانجا که ترک شده است از سر گرفت، خواه از دو رکعت سلام داده باشد یا از بیشتر یا کمتر. (فقه السنة سید سابق).

ولی هرگاه امام قبل از پایان نمازش سلام داد، و در همان حال برخی از مامومین که دیر به جماعت رسیده بودند و قسمتی از نمازشان باقی مانده، (با سلام امام) بلند می‌شوند تا بقیه نماز خود را بخوانند، بعد امام متوجه می‌شود که مرتکب سهوی در نمازش شده لذا بلند می‌شود تا نماز خود را کامل کند. (البته دیگر مامومین نیز که در ابتدای نماز با امام بودند نیز باید با امام برخیزند و نماز خود را کامل نمایند.)

نقص در ارکان نماز :

هرگاه نمازگزار رکنی از نمازش را ترک کرد، اگر آن رکن ترک شده تکبیره الاحرام (نگفتن الله اکبر آغازین نماز) باشد، طوریکه در فوق متذکر شدیم، نمازش باطل است حال چه از روی عمد باشد یا سهوا روی داده باشد، زیرا نماز وی با ترک تکبیره الاحرام منعقد نمی شود.

اما اگر رکن ترک شده غیر از تکبیره الاحرام بود؛ حال چنانکه ترک آن عمدی بوده باشد نمازش باطل است.

اما اگر ترک آن سهوی باشد در اینصورت؛ اگر این نقص را بیاد نیاورد تا به مکان همان رکن ترک شده در رکعت بعدی رسید، باید آن رکعتی را که رکن در آن ترک شده بود حساب نکند بلکه رکعت اخیر را بعنوان جایگزین رکعت ناقص محسوب نماید.

ولی اگر هنوز به مکان رکن ترک شده در رکعت بعدی نرسیده بود و بیاد آورد که رکنی را ترک کرده، در اینصورت بر او واجب است که (بلافاصله) به مکان رکن ترک شده بازگردد و آن رکن را بجای آورد و بعد (از همانجا) به نماز خود ادامه دهد. و در هر دو حالت فوق باید (واجب است) به سبب سهوی که در نمازش مرتکب شده بعد از سلام سجدهی سهو ببرد.

مثلا فرض کنید شخصی در رکعت اول است و سجدهی دوم را فراموش می کند بعد در رکعت دوم هنگامی که بین دو سجده نشسته بیاد می آورد که در رکعت اول یک سجده برده است، حال او باید رکعت اول خود را حساب نکند بلکه رکعت دوم را بجای آن محسوب نماید، عبارتی رکعت دوم را بعنوان رکعت اول نمازش حساب کند (زیرا رکعت اول به سبب ترک سجدهی دوم باطل است) بعد به نماز خود ادامه می دهد و سپس سلام داده بعد دو سجده می برد و باز سلام می دهد.

مثالی دیگر:

فرض کنید شخصی در رکعت اول، جلوس بین دو سجده و نیز سجدهی دوم را فراموش می کند، بعد در رکعت دوم در هنگام رکوع آنرا بیاد می آورد، در این حالت بایستی به مکان رکن ترک شده بازگردد یعنی بنشیند و سجده ای ببرد بعد از همانجا به نماز خود ادامه دهد تا اینکه به انتها رسیده و سلام می دهد بعد به سبب سهوی که مرتکب شده دو سجده می برد و باز سلام می دهد.

(برای این باید بنشیند چون در رکعت قبلی جلوس بین دو سجده را ترک گفته بود، و یک سجده هم برای ترک سجدهی دوم رکعت اول است، در ضمن آن مقدار اضافی که در رکعت دوم انجام)

نقص در واجبات نماز:

هرگاه نمازگزار یکی از واجبات نماز را عمدا انجام نداد نمازش باطل می شود.

اما اگر عمدی نبوده بلکه از روی فراموشی بود، و قبل از اینکه محل آن واجب را در نمازش ترک کند بیاد آورد، باید بلافاصله آن عمل واجب را انجام دهد و در این حالت دیگر چیزی بر وی نیست و نیازی به سجدهی سهو در پایان نمازش ندارد، ولی چنانچه بعد از ترک محل واجب و قبل از رسیدن به رکن ما بعد آن بیادش آمد، بایستی بازگردد و

سجده سهو

واجب را انجام دهد ولی بعد از اینکه نمازش را کامل کرد و سلام داد باید دو سجده بابت این سهو انجام داده و سلام دهد.

و اگر پس از رسیدن به رکن بعد از آن بیادش آمد، لازم نیست که به محل عمل واجبی که ترک کرده بازگردد بلکه نمازش را ادامه دهد و در عوض قبل از آنکه سلام دهد دو سجده‌ی دیگر بعنوان سجده‌ی سهو ببرد و بعد سلام دهد (بعبارت دیگر در صورت ترک واجبات در نماز اگر سهوا روی دهد، با سجده‌ی سهو که قبل از سلام نماز صورت می‌گیرد جبران می‌شود.)

مثلاً شخصی را در نظر بگیرید که در رکعت دوم است و از سجده‌ی دوم بر می‌خیزد ولی فراموش می‌کند که تشهد بخواند و به رکعت سوم می‌رود، حال در هنگامی که قصد برخاستن داشت (و هنوز بلند نشده) بیاد می‌آورد، در اینصورت او باید زود حالت نشسته به خود بگیرد و تشهد خود را بخواند و بعد به نمازش ادامه دهد اما او لازم نیست که در پایان نمازش سجده‌ی سهو ببرد.

اما چنانچه بعد از اینکه برخواست ولی هنوز تماماً کمر خود را راست نکرده بود و به اصطلاح حالت ایستاده کامل به خود نگرفته بود، باید بازگردد و بنشیند و تشهد خود را بخواند و سپس نمازش را ادامه دهد و بعد از آنکه سلام داد دو سجده دیگر بابت سهوی که مرتکب شد انجام دهد و بعد سلام دهد.

ولی در صورتیکه نماز گزار برخواست و به حالت ایستاده درآمد، بیادش آمد دیگر لازم نیست بنشیند و تشهد بخواند بلکه تشهد از او ساقط می‌شود در عوض قبل از سلام دادن باید دو سجده‌ی سهو برده بعد سلام دهد.

دلیل آن روایتی است که امام بخاری و غیر او نیز از عبد الله بن بحینه رضی الله عنه آورده اند که پیامبر صلی الله علیه وسلم نماز ظهر را با آنها خواند و در دو رکعت اول برخواست بدون اینکه تشهد بخواند، صحابه نیز با وی برخواستند تا اینکه به آخر نماز رسیدند و آنها منتظر شدند تا پیامبر صلی الله علیه وسلم سلام دهد، ولی پیامبر صلی الله علیه وسلم اکبر گفت و قبل از اینکه سلام دهند دو سجده بردند و بعد سلام دادند. (بخاری (1224)، مسلم 570 نسایی (3/19) ابو داود 1021 ترمذی 389 ابن ماجه 1206).

نقص در سنتهای نماز:

اگر نماز گزار یکی از سنن قولی یا فعلی نماز را که معمولاً در نماز خویش انجام می‌داد، عمداً یا سهواً فراموش کرد، در اینصورت علماء فرموده اند که انجام سجده‌ی سهو بدلیل ترک عمل سنت مستحب است ولی واجب نیست. بنابراین اگر سجده‌ی سهو نیز برده نشود هیچ خللی به نماز وارد نمی‌شود. (مانند ترک بالا بردن دستها در هنگام گفتن تکبیرة الاحرام در آغاز نماز، یا ترک قرائت سوره‌ی بعد از فاتحه).

سوم: شک:

شک به معنای تردید بین دو امر است که کدامیک روی داده است. در عبادات در سه حالت توجه و اعتنائی به شک نمی‌شود:

اول:

چنانچه شک فقط در حد وهم باشد و حقیقت نداشته باشد مانند وسواس.

دوم:

هرگاه بیشتر اوقات شخص در شک بسر می برد بگونه ای که هیچ عبادتی را انجام نمی دهد مگر اینکه در آن شک می کند.

سوم:

هرگاه شک بعد از فارغ شدن از عبادات حاصل شود که در اینصورت به آن اعتنایی نمی شود البته به شرطیکه بر آن شک یقین وجود نداشته، که در آنصورت به مقتضای یقین عمل می شود.

مثلا شخصی نماز ظهر می خواند و بعد از اینکه از آن فارغ گشت در شک می افتند که آیا سه رکعت خوانده یا چهار رکعت، در این حالت اعتنایی به این شک داده نمی شود مگر اینکه مطمئن باشد که سه رکعت نماز خوانده در اینصورت چنانچه زمان زیادی از پایان نماز نگذشته بود باید بازگردد و نمازش را کامل گرداند (یک رکعت باقی مانده را بخواند) بعد سلام دهد و سپس به سبب این سهو دو سجده ببرد و بعد سلام دهد، اما چنانچه تا بعد از مدت زمان طولانی بیادش نیامد در این حالت بایستی نمازش را از نو تکرار کند.

اما شک در غیر سه حالت فوق الذکر معتبر است.

شک در نماز خارج از دو حالت نیست :

حالت اول :

شخص نمازگزار بین دو امری که در آن دچار تردید شده است یکی را ترجیح می دهد، در اینصورت به مقتضای امری که ترجیح داده عمل می کند و نمازش را بر اساس آن کامل نموده و سلام می دهد، بعد (به سبب این شک) دو سجده می برد و سلام می دهد. مثلا شخصی نماز ظهر می خواند و بعد در شک می افتد که آیا در رکعت دوم است یا سوم، اما راجح نزد وی اینست که در رکعت سوم قرار دارد بنابراین او آن رکعت را بعنوان رکعت سوم خود در نظر می گیرد و بعد از آن رکعت دیگری خوانده و سلام می دهد بعد به سبب شکی که بر او وارد شده دو سجده می برد و باز سلام می دهد. دلیل آن حدیثی است که در صحیحین و غیر آن دو از عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ثابت شده است که پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: «إِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلْيَتَحَرَّ الصَّوَابَ فَلْيَتَمَّ عَلَيْهِ ثُمَّ لِيَسْلَمْ ثُمَّ يَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ» لفظ متعلق به بخاری است. یعنی: هرگاه یکی از شما در نماز خویش در شک افتاد (و ندانست چند رکعت خوانده است)، سعی کند که صحیح ترین آن را بیاد آورد و نمازش را بر اساس آن کامل کرده، بعد سلام گوید سپس دو سجده ی سهو، بجای آورد (بخاری 401).

حالت دوم :

اینکه نمازگزار نمی تواند یکی از دو امر مورد تردید را ترجیح دهد و لذا به یقین عمل می کند و یقین در اینجا در نظر گرفتن کمترین است و بر اساس آن نماز خویش را به اتمام می رساند و قبل از آنکه سلام دهد دو سجده ی سهو بجای آورده و بعد سلام می دهد.

مثلاً شخصی نماز عصر می‌خواند و بعد در رکعتی به شک می‌افتد که آیا رکعت دوم است یا سوم، و نمی‌تواند یکی را ترجیح دهد در این حالت او به یقین عمل کرده یعنی آن رکعت را بعنوان رکعت دوم خود محسوب می‌نماید و لذا تشهد اول را در آن رکعت می‌خواند و بعد از آن دو رکعت دیگر خوانده و قبل از آنکه سلام دهد به سجده‌ی سهو رفته بعد سلام می‌دهد.

دلیل آن حدیثی است که مسلم از ابو سعید خدری رضی الله عنه روایت کرده که پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: «إِذَا شَكَ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلَمْ يَدْرِكْ صَلَى ثَلَاثًا أَمْ أَرْبَعًا؟ فليطرح الشك وأبين على ما استيقن ثم يسجد سجدتين قبل أن يسلم فإن كان صلي خمساً شفعن له صلاته وإن كان صلي إتماماً لأربع كانتا ترغيماً للشيطان». (مسلم (571)، ابوداود (1011) . یعنی: هرگاه یکی از شما در نمازش دچار شک شد و ندانست چند رکعت خوانده آیا سه رکعت یا چهار رکعت خوانده است؟ باید شک را از خود دور کند و بنای کار را بر یقین بگذارد، و از آنجا بقیه نمازش را بخواند سپس قبل از آنکه سلام بدهد دو سجده ببرد، حال اگر پنج رکعت خوانده باشد با انجام این دو سجده نمازش زوج می‌شود و اگر نمازش را چهار رکعت تمام خوانده باشد این دو سجده باعث خواری شیطان است. (در رکعت سوم یقین دارد اما رکعت چهارم مورد شک است بنابراین بنا را بر یقین می‌گذارد و فرض می‌کند که سه رکعت خوانده است بدین ترتیب شک را از خود دور می‌کند.)

فورمل شک در نماز :

اگر کسی که در اثناء نماز خویش از جمله در تعداد رکعت‌های آن شک کند ، و این شک برای بار اول برایش پیش آمده باشد ، پس نماز اش باطل شده است، او باید نماز خویش را دوباره اعاده نماید .

کسی که در تعداد رکعت‌های نماز بعد از سلام دادن شک کرد، نماز وی باطل نمی‌شود. کسی که بعد از سلام دادن یقین حاصل کرد که بعضی از رکعت‌های نماز را ترک کرده است ، پس اگر عملی منافی با نماز را انجام نداده بود، آنچه را که ترک کرده است بخواند و اگر عملی را انجام که منافی با نماز بود ، مانند اینکه سخن گفت ، مثلاً پس نمازش را اعاده نماید.

اما کسیکه بروی در غالب اوقات شک پیش می‌آید، و شک؛ عادتی برای وی گردیده است، پس به آن چیزی عمل نماید که برگمانش غالب است ، و اگر چیزی بر گمان وی غالب نگردد جانب اقل را بگیرد، و بعد از هر رکعتی که آن را آخر نماز خویش گمان می‌کند بنشیند و برای سهو سجده کند.

محل انجام سجده سهو :

علماء در مورد اینکه محل سجده ی سهو قبل از سلام در نماز باشد و یا بعد از سلام باشد با هم اختلاف نظر دارند، و اختلاف آنها ناشی از احادیث مختلفی است که از پیامبر صلی الله علیه وسلم در مورد محل سجده وارد گردیده است .

- 1- بعضی از علماء گفته اند که محل آن همیشه قبل از سلام است.
- 2- بعضی دیگر از علماء گفته اند که محل آن همیشه بعد از سلام است.

3- و بعضی دیگری از علماء محل سجده ی سهو را در سه مکان می دانند:

الف: اگر بدلیل زیادتی در نماز بود، محل سجده ی سهو بعد از سلام است.

ب: اگر بدلیل نقصی در نماز بود، محل آن قبل از سلام است.

طوریکه تفصیل آن در حدیثی فوق گذشت که: که در آن پیامبر صلی الله علیه وسلم هنگامی که تشهد اول را فراموش کرد در پایان نماز و قبل از سلام دو سجده ی سهو بعمل آوردند. که لفظ حدیث در فوق گذشت.

ج: اگر بدلیل ایجاد شک در نماز بود؛ دو حالت دارد:

1- اگر نمازگزار یکی از دو امر مورد شک را ترجیح داد، محل سجده ی سهو بعد از سلام است.

2- اگر نمازگزار نتوانست یکی را ترجیح دهد و مبنا را بر یقین (یعنی کمترین حالت) قرار داد، محل سجده قبل از سلام است. طوریکه در حدیثی آمده است که: پیامبر صلی الله علیه وسلم هنگامی که تشهد اول را فراموش کرد در پایان نماز و قبل از سلام دو سجده ی سهو بردند. که در سابق لفظ حدیث ذکر شد.

و در میان اقوال سه گانه ی فوق، قول اخیر ترجیح داده می شود.

ولی واضحترین اقوال بیانگر این است که محل سجده ی سهو بر حسب اینکه علت آن اضافه کردن چیزی در نماز یا وجود نقصی در آن، و یا شک و تلاش برای حصول اطمینان یا شک و مبنا قرار دادن یقین باشد، فرق می کند:

- اگر نقصی در نماز روی دهد مانند ترک تشهد اول، نقص آن باید جبران شود، و آن بوسیله دو سجده سهو قبل از سلام جبران می شود، چون سلام، پایان نماز است، و اگر چیزی به نماز مانند یک رکعت اضافه شد، سجده سهو باید بعد از سلام ادا شود؛ چراکه در یک نماز دو افزوده (رکعت اضافی و سجده سهو) با هم جمع نمی شوند، و چون سجده سهو برای خوار کردن شیطان است، و بمنزله نمازی مستقل است که نقض نماز را جبران می کند، و پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم دو سجده سهو را بمنزله یک رکعت به حساب آورده است.

- همچنین اگر در نماز شک کرد و برای رسیدن به صواب تلاش کرد، در اینصورت نمازش را کامل کرده است و دو سجده برای خوار کردن شیطان است، لذا باید بعد از سلام باشد و اگر سلام داد در حالی که قسمتی از نمازش را نخوانده بود سپس آنرا کامل کرد نمازش کامل و سلام اول اضافی به حساب می آید و در این حالت سجده سهو باید بعد از سلام باشد؛ چراکه سجده در این صورت تنها برای خوار کردن شیطان است.

- اما هرگاه شک کرد ولی نتوانست صواب را تشخیص دهد، دو حالت پیش می آید، یا چهار رکعت خوانده یا پنج رکعت، اگر پنج رکعت خوانده باشد دو سجده نمازش را زوج می کند تا مانند حالتی باشد که شش رکعت خوانده نه پنج رکعت و در این حالت سجده سهو قبل از سلام است.

ولی باید توجه کرد که سجده جزو ارکان نماز است و نماز بدون دو سجده در هر رکعت باطل است لذا اگر کسی شک کرد که آیا دو سجده برده یا یک سجده، بهتر است برای زدودن شک سجده دیگری نیز ببرد، و در آخر نماز و بعد از سلام دادن سجده سهو

نماید.

یادداشت :

مطابق تحقیق که علماء در انجام سجده سهو بعمل آورده اند به این نتیجه رسیده اند که بهتر آنست که در مورد محل سجده با احادیث وارده مراجعه کرد . بنابر این آنجا که از سجده سهو پیش از سلام دادن، نذری بعمل آمده باشد سجده سهو باید پیش از سلام ادا گردد و در آنجا که از سجده سهو بعد از سلام دادن سخن بعمل آمده است ، باید سجده سهو بعد از سلام صورت گیرد ، و در غیر آن نمازگزار خود مخیر است.

امام شوکانی (رح) میفرماید:

نیکوترین سخن در این باره، آنست که باید به مقتضای اقوال و افعال پیامبر صلی الله علیه و سلم درباره سجده پیش از یا بعد از سلام، عمل نمود.

آنجا که سبب سجده مقید به پیش از سلام دادن است باید پیش از سلام برای آن سجده برد و آنجا که سبب مقید به بعد از سلام دادن است، باید بعد از سلام سجده برد.

و آنجا که سبب مقید به هیچکدام نیست نمازگزار خود مخیر است به اینکه پیش از سلام یا بعد از سلام سجده کند. بدون اینکه فرقی باشد بین اینکه چیزی را اضافه کرده یا چیزی را کاهش داده باشد. زیرا مسلم در صحیح خود از ابن مسعود تخرج نموده که: پیامبر صلی الله علیه و سلم فرمود: « إذا زاد الرجل أو نقص فليسجد سجدتين » (هرگاه کسی در نماز چیزی را بر آن افزود و یا از آن کاست، برای جبران آن دو سجده ببرد).

سجده ی سهو بعد از سلام :

قابل تذکر است که سجده ی سهو بعد از سلام در دو حالت لازم می شود:

اول:

اگر زیادتى در نماز صورت گیرد:

این بدین معنی است که : اگر احياناً زیادتى در نماز صورت گیرد ، باید بعد از سلام دو سجده بعمل آرد به دلیل حدیث عبدالله بن مسعود رضی الله عنه که در آن پیامبر صلی الله علیه وسلم نماز ظهر را پنج رکعت خواند و بعد از آنکه بیادش آوردند ایشان بعد از سلام دو سجده ی سهو بردند و بعد سلام دادند و (چون) بیان نکرده که سجده ی سهو ایشان بعد از سلام بدلیل آن بود که تا بعد از پایان نماز به آن زیاده در نماز خود مطلع نشد، بنابراین حدیث بر عموم حکم دلالت می کند؛ یعنی (بر اساس این حدیث) هرگاه زیادتى در نماز صورت گرفت سجده ی سهو باید بعد از سلام باشد، حال چه بعد از پایان نماز بیادش آمد و چه در اثناء نماز و قبل از سلام، و همچنین کسی که از روی فراموشی قبل از پایان نماز سلام داد بعد بیادش آمد و ادامه ی نمازش را خواند، چون او سلامی را در اثناء نمازش اضافه کرده پس بعد از سلام دو سجده ی سهو می برد؛ بدلیل حدیث ابوهریره رضی الله عنه که در آن پیامبر صلی الله علیه وسلم در رکعت دوم نماز ظهر یا عصر سلام دادند بعد بیادش آوردند و ایشان نمازش را ادامه داده و تمام نمودند و بعد از سلام دو سجده ی سهو بردند و سلام داد چنانکه سابقاً در لفظ حدیث ذکر شد.

دوم :

هرگاه نماز گزار بین دو امر در شک افتاد ولی یکی را ترجیح داد، بدلیل حدیث ابن

سجده سهو

مسعود رضی الله عنه که پیامبر صلی الله علیه وسلم در شک افتاد بعد امر صواب را تشخیص داد و نماز خود را بر اساس آن تمام نمود بعد سلام می دهد و دو سجده ی سهو می برند که سابقا با لفظ حدیث ذکر شد.

و هرگاه نمازگزار در نماز خویش دو بار دچار سهو شد و لازم شود تا برای یکی قبل از سلام و برای دیگری بعد از سلام سجده ی سهو برد، در این حالت علماء فرموده اند که قبل از سلام بر بعد از سلام غلبه می کند و لذا بایستی فقط سجده ی سهو قبل از سلام را بجای آورد.

مثلا شخصی نماز ظهر می خواند و در رکعت دوم فراموش می کند که تشهد بخواند و برای رکعت سوم بلند می شود و بعد در رکعت سوم به گمان اینکه در رکعت دوم است نشسته و تشهد می خواند، بعد بیاد می آورد که او در رکعت سوم است نه دوم، لذا بلند شده و یک رکعت دیگر خوانده و قبل از سلام دو سجده ی سهو می برد و سپس سلام می دهد.

این شخص تشهد اول را ترک کرد لذا سجده ی سهو آن قبل از سلام است و همچنین نشستی اضافی در رکعت سوم داشته که سجده ی سهو آن بعد از سلام است اما قبل از سلام غالب شد.

اذکار سجده ی سهو و جلوس بین آنها چیست؟

در مورد شکل جلوس سجده ی سهو باید گفت که سجده سهو مانده سجده ی نماز صورت می گیرد و هیچ فرقی با آن ندارند و لذا بایستی بر هفت عضو بدن تکیه داده شود.

دلیل آن حدیث ابن عباس رضی الله عنهما است که گفت پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: «أمرت أن أسجد على سبعة أعظم: على الجبهة و أشار بيده على أنفه، و اليدين، و الركبتين و أطراف القدمين» بخاری (812)، مسلم (490) یعنی: «به من امر شده است تا بر هفت عضو سجده برم، بر پیشانی و با دستش به بینی اش اشاره کرد، دو دست، دو زانو و سرپنجه های پاها».

و نیز از ابن عباس روایت است که پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: «لا صلاة لمن لا يصيب أنفه من الأرض ما يصيب جبينه» البانی در «صفة الصلاة ص (123) آورده است یعنی: «کسی که بینی اش همراه با پیشانی اش بر زمین قرار ندهد نمازش صحیح نیست».

و اذکار سجده نیز بمانند ذکر سجده در نماز است، یعنی ذکر (سبحان ربی الأعلى) و در بین دو سجده (رب اغفر لی رب اغفر لی)، بنابراین همانطور که اهل علم گفته اند ذکر خاصی برای سجده ی سهو در سنت نبوی وارد نشده است.

امام نووی رحمه الله می گوید: «سجده ی سهو دو بار است که بین آنها نشستی وجود دارد، و اذکار و اعضای سجده در آن بمانند سجده ی نماز است.» (المجموع (72/4) البته برخی از علما گفته اند که مستحب است در سجده ی سهو گفته شود: «سُبْحَانَ مَنْ لَا يَنَامُ وَلَا يَسْهُو». اما هیچ دلیلی برای اثبات این ذکر وجود ندارد چنانکه حافظ ابن حجر رحمه الله می گوید: «اصلى برای آن نیافتیم.» (التلخیص (12/2)

امام نووی ومبحث سجده سهو :

«سجده ی سهو دو بار است که بین آنها نشستنی وجود دارد، و اذکار و اعضای سجده در آن بمانند سجده ی نماز است». (المجموع (72/4)
البته برخی از علماء گفته اند که مستحب است در سجده ی سهو گفته شود: «سُبْحَانَ مَنْ لَا يَنَامُ وَلَا يَسْهُو». اما هیچ دلیلی برای اثبات این ذکر وجود ندارد چنانکه حافظ ابن حجر رحمه الله می گوید: « اصلی برای آن نیافتم ». (التلخیص (12/2)

جمع بندی کلی نظریات شیخ عثیمین درمبحث سجده سهو :

و در اخیر این بحث غرض روشن شدن بهتر موضوع سجده سهوه در نماز موجز نظر شیخ محمد بن صالح العثیمین که در «رسالة فوائد عن سجود السهو»؛ مجموع فتاوی و رسائل علامه محمد بن صالح العثیمین، جلد چهاردهم، باب سجود السهو. ذکر گردیده است خدمت خوانندگان تقدیم میدارم :

1- هرگاه نمازگزار قبل از اتمام نماز سلام داد، چنانکه تا مدت زمان طولانی به یاد نیآورد (که نمازش را کامل نخوانده) باید از نو نماز بخواند، ولی چنانچه بعد از زمان کوتاهی مثلا پنج دقیقه به یاد آورد؛ بازگردد و نمازش را (از جایی که مانده ادامه داده) و کامل کند و سلام دهد، و بعد از سلام به دلیل سهو دو سجده ببرد (و دوباره) سلام می دهد.

2- هرگاه نمازگزار در نماز خود قیام، یا نشستن، یا رکوع، یا سجده ای (را سهوا) اضافه کرد، چنانچه بعد از فارغ شدن (از آن عمل اضافه) به یاد آورد؛ لازم به چیزی جز دو سجده سهو (بعد از سلام) نیست، اما اگر در اثنای انجام آن عمل اضافی، به یاد آورد (که عملی اضافه انجام می دهد) بر او واجب است تا از انجام آن عمل بازگردد، و بعد از سلام (پایانی نماز) دو سجده سهو برده و دوباره سلام می دهد.

3- اگر رکنی از ارکان نماز، به جز تکبیرة الاحرام، را به دلیل فراموشی انجام نداد و آن را ترک کرد؛ چنانچه به مکان آن رکن در رکعت بعدی رسید، پس رکعت قبل را (که در آن رکن را ترک نموده بود) حساب نکند و رکعت بعد از آن را جایگزین آن نماید، اما اگر هنوز به مکان آن عمل (ترک شده) در رکعت بعدی نرسیده بود، بر او واجب است تا به محل رکن ترک شده بازگردد و آن را به نحو صحیح انجام دهد و نمازش را از آنجا ادامه دهد، و در هر دو حالت بر او واجب است تا بعد از سلام سجده سهو ببرد. (اگر تکبیرة الاحرام را فراموش کرد، در هر حالتی لازمست تا نمازش را قطع کند و از نو بخواند.)

4- هرگاه در تعداد رکعتهای (انجام داده خود) شک کرد که مثلا آیا دو رکعت نماز خوانده یا سه رکعت؟ خارج از دو حالت زیر نیست:
حالت اول: او یکی از دو امر (دو یا سه رکعت) را ترجیح می دهد و سپس بر اساس آن نمازش را تمام کرده و سلام می دهد.
حالت دوم: نمی تواند یکی از دو امر را ترجیح دهد، در این حالت بنا را بر یقین می گذارد که (یقین در اینجا یعنی در نظر گرفتن) کمترین (رکعت)، سپس نمازش را بر اساس آن تمام می کند.

در حالت اول بعد از سلام سجده سهو می برد (و باز سلام می دهد).

در حالت دوم قبل از سلام سجده سهو می برد.

5-هرگاه از روی فراموشی تشهد اول را ترک نمود - حکم مابقی واجبات نماز به مانند

حکم تشهد اول است :

1- اگر تا بعد از بلند شدن کامل (قائم ایستادن) به یاد نیآورد، در این حالت نمازش را ادامه می دهد و لازم به بازگشتن برای خواندن تشهد نیست، ولی بعد از اتمام نمازش و قبل از سلام دو سجده سهو می برد.

2- اگر بعد از برخاستن و قبل از آنکه به طور کامل راست بایستد، (یعنی هنوز کمر وی راست نشده و در حالت خمیده است.) به یاد آورد، در این حالت بایستی بازگردد و تشهد خود را بخواند و سپس نمازش را ادامه داده و کامل می کند و سلام می دهد سپس سجده سهو می برد و باز سلام می دهد.

3- اگر قبل از آنکه برخیزد و رانش از ساق پایش جدا شود، (بلافاصله) به یاد آورد، در این حالت باید (زود) بنشیند سپس نمازش را ادامه و کامل کند ولی نیازی به سجده سهو نیست، زیرا او مرتکب اضافه یا نقصی در نمازش نشده است.

(همانطور که شیخ عثیمین اشاره کردند؛ حکم بقیه واجبات در نماز نیز بدین گونه است؛ یعنی هرگاه یکی از واجبات نماز را فراموش کرد؛ اگر قبل از آنکه وارد رکن بعد از عمل واجب شود، بیاد آورد، بایستی بازگردد و آن عمل واجب را انجام داده و در آخر سر هم بعد از سلام دو سجده سهو می برد، زیرا او در این حالت عملی اضافه در نمازش انجام داده است، ولی اگر وارد رکن بعد از آن عمل واجب شد و بعد به یاد آورد، در این حالت نیازی به بازگشت به محل عمل واجب نیست، ولی در عوض در انتهای نمازش و قبل از آنکه سلام دهد ابتدا دو سجده سهو می برد بعد سلام پایانی نمازش را می دهد، زیرا در این حالت نقصی در نمازش رخ داده است و اگر بلافاصله بیاد آورد پس در این حالت آن عمل را در جای خود انجام داده و نیازی هم به سجده سهو نیست، زیرا مرتکب اضافه یا نقصی در نمازش نشده است.)

6- اگر نمازگزار قبل از آنکه نمازش را تمام کند، عمداً سلام داد، پس نمازش باطل است.

7-هرگاه نمازگزار در نماز خود قیام یا نشستن یا رکوع یا سجده ای را عمداً اضافه انجام داد، نمازش باطل است.

8-هرگاه رکنی از ارکان نماز را ترک کرد: اگر (آن رکن ترک شده) تکبیرة الاحرام بود؛ پس نمازی برای او محسوب نمی شود، حال چه عمدی بوده باشد و چه سهواً

فراموش کرده باشد، زیرا نمازش (با ترک تکبیرة الاحرام) منعقد نمی شود، و اگر رکن ترک شده غیر از تکبیرة الاحرام باشد؛ اگر از روی عمد بوده باشد نمازش باطل است

9- هرگاه یکی از واجبات نماز (مانند تشهد اول) را عمداً ترک نمود، نمازش باطل است.

10- اگر سجده سهو بعد از سلام پایانی نماز بود، لازمست تا بعد از انجام دو سجده سهو دوباره سلام دهد. (بعد از انجام دو سجده سهو نیازی به خواندن تشهد نیست، بلکه بلافاصله سلام دهد، و اذکار سجده سهو بمانند اذکار سجده معمولی داخل نماز است.

احکام سجده سهو از دید امام ابوحنیفه :

اگر کسی همه واجبات نماز یا یکی را سهوا ترک نمود سجده سهو بر او واجب می‌گردد و بوسیله این سجده نماز کامل می‌شود و اگر سجده سهو بجا نیاید نماز را مجددا بخواند .

اگر به فراموشی فرضی از فرائض نماز ترک شد نماز جائز نیست و باید دوباره نماز خویش را تجدید نماید .

طریقه سجده سهو از دید امام ابوحنیفه :

طریقه سجده سهو به ایت ترتیب است : زمانیکه برای آخرین رکعت نشستی، تشهد (التحیات) را تا (عبدو ورسوله) بخواند و به طرف راست سلام دهد، بعد سلام دادن بطرف راست متصلا دو سجده بعمل آورده، باز التحیات، درود شریف و سایر دعاها را خوانده بعد از آن به دو طرف سلام گردانیده و نماز خویش را ختم نماید .

- همچنان در مذهب امام صاحب ابوحنیفه آمده است که : اگر نماز گزار خواندن الحمد را در نماز فراموش کرد یا سوره را پیش از حمد خواند سجده سهو واجب می‌شود .
- اگر الحمد را خوانده فکر کرد که کدام سوره را بخواند و فکر آن اینقدر طولانی شد که از آن مدت گنجایش سه مرتبه سبحان الله گفتن را داشت سجده سهو واجب می‌شود .
- اگر در رکعت آخر بعد از التحیات مشتبه شد که سه رکعت خوانده است یا چهار رکعت و در همین فکر به اندازه سه مرتبه سبحان الله گفتن فراموش نشد بعد یادش اومد که چهار رکعت خوانده در این صورت نیز سجده سهو لازم است .
- در نمازهای سه رکعتی یا چهار رکعتی اگر در قعه اول دو مرتبه التحیات یا درود شریف را بعد از التحیات تا علی محمد به فراموشی خواند آن وقت یادش آمد که باید برخیزد و برخاست باید در آخر سجده سهو بجا آورد .
- در نمازهای نفل یا سنت اگر در قعه اول با التحیات درودها را خواند سجده سهو واجب نمیشود البته تکرار التحیات موجب سجده سهو است .
- اگر بجای التحیات به فراموشی در قعه دعای دیگر یا حمد خواند سجده سهو لازم می‌شود .

- اگر بجای سبحانک اللهم دعای قنوت را خواند یا در دو رکعت آخر بجای الحمد دعای قنوت را خواند سجده سهو واجب نمیشود .
- اگر در نماز چهار رکعتی در قعه اول نشست و بسوی قیام حرکت کرد بعد یادش آمد اگر به نشستن نزدیکتر است بنشیند و سجده سهو هم لازم نمیشود و اگر بطرف قیام نزدیکتر بود ننشیند بلکه ادامه دهد و بعد سجده بجا آورد .
- شخص نماز خواننده قعد اخیر یا آخری را فراموش کرد و بسوی قیام حرکت کرد تا موقعی که برای برای رکعت پنجم سجده نکرده هرگاه یادش آمد، برگشته بنشیند و سجده سهو بجا آورد، اگر برای رکعت پنجم سجده کرد یادش آمد یک رکعت دیگر بخواند و سجده سهو بجا آورد، هر شش رکعت نفل حساب می‌شود فرض را دوباره بخواند، و اگر در قعه آخر نشسته به خیال اینکه قعه اول است بلند شود تا مادامی که برای رکعت پنجم سجده نکرده هر گاه یادش آمد، بنشیند و سجده سهو بجا آورد. و اگر برای رکعت پنجم سجده

کرد و یادش آمد، یک رکعت دیگر بخواند و در آخر سجده سهو بجا آورد چهار رکعت فرض و دو رکعت نفل محسوب میشود .
در نماز نفل اگر قعدۀ اول را فراموش کرد تا مادامی که برای رکعت سوم سجده نکرده برگردد «نماز نفل دو رکعتی است» و اگر سجده کرد برای رکعت سوم رکعت چهارم را بخواند و در هر دو صورت سجده سهو واجب است .
اگر در نماز چند سجده سهو کرد که هر یک از آنها موجب سهو بود یک سجده برای همه کافی است .

اگر بعد از سجده سهو عملی کرد که بواسطه آن سجده سهو لازم میشد همان سجده اولی کافی است .

اگر سجده سهو را فراموش کرد و به هر دو طرف سلام داد لکن هنوز همانجا نشسته است و سینه اش را از طرف قبله نگردانیده و با کسی هم صحبت ننموده حالیه سجده سهو را بجا آورد اگر چه ذکر یا درود را خوانده است .

اگر کسی در نماز سه یا چهار رکعتی به فراموشی در قعدۀ اولی به یک طرف سلام داد بعد معلوم کرد که قعدۀ اولی است برخیزد نماز را تمام کند و سجده سهو بجا آورد .
اگر کسی در رکعت اول یا دوم نماز وتر واجب دعای قنوت را خواند این خواندن معتبر نیست و در رکعت سوم دعای قنوت را بخواند و سجده سهو در آخر بجا آورد .
اگر «در نماز چهار رکعتی یا سه رکعتی فرض» در بعد از دودکعت اول فرض بعد از حمد سوره خواند سجده سهو واجب است .

اگر در دو رکعت آخر فرض سوره حمد را نخواند ولی به اندازه آن بایستد سجده سهو واجب نمیشود .

هر چیزی که به فراموشی کردنش سجده سهو واجب میشود اگر قصدا ترک شود سجده سهو واجب نمیشود بلکه نماز را ناقص میکند و دو مرتبه خواندنش لازم است.

مبحث سجده سهو در نماز های سنت و نوافل

در مورد اینکه سجده سهو تنها در نماز فرض لازم است و یا اینکه اگر برای نماز گزار در نماز های سنت و نوافل اشتباه و خطاء واقع گردد هم سجده سهو ضروری میباشد و یاخیر علماء در این بابت بین خود اختلاف نظر دارند :

جمهور علمای قدیم و جدید بر آن هستند، که در صورت اشتباه باید در نماز سنت و نوافل نیز باید سجده سهو بعمل آید و دلیل شان عمومیت فرموده ی پیامبر صلی الله علیه وسلم است که فرمود: «إِذَا نَسِيَ أَحَدَكُمْ فَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ» هرگاه یکی از شما فراموش کرد پس دو سجده ی سهو ببرد. مسلم (402)

و همچنین برای آنکه نماز جبران شود و شیطان خوار گردد بدان نیاز است همانطور که در نماز فرض به آن نیاز است.

اما جماعتی از علماء از جمله ابن سیرین و قتاده و عطاء و برخی از علمای شافعی بر آن هستند که در صورتیکه در نماز های سنت و نوافل اشتباه واقع گردد، ضرورت به سجده سهو دیده نمیشود .

اما قول راجح، رای جمهور علماء است.

چنانکه امام بخاری رحمه الله در صحیح خود بابی را با عنوان «سهو در نماز فرض و سنت» آورده است. و ابن عباس رضی الله عنهما بعد از نماز وتر خود دو سجده ی سهو بردند.

حافظ ابن حجر رحمه الله در فتح الباری در مورد این اثر ابن عباس می گوید: ابن ابی شیبہ آنرا با اسناد صحیح روایت کرده است. و می دانیم که نماز وتر واجب نبوده و اینکه ابن عباس در وتر خود سجده ی سهو برده دلیلی است بر اینکه سجده ی سهو هم در فرائض است و هم در نوافل. و شیخ ابن عثیمین می گوید: «سجده ی سهو دو سجده است که هم در نماز فرض و هم در سنت مادامیکه سهوی صورت گیرد مشروع است.» (مجموع فتاوی ابن عثیمین 68/14)

البته سجده ی سهو در نمازی مشروع است که دارای رکوع و سجود باشد، بر این اساس نماز جنازه سجده ی سهو ندارد زیرا نمازی است که ذاتا دارای رکوع و سجده نیست. (شرح الممتع (338/3) تفصیل موضوع را میتواند در کتاب: «سجود السهو فی ضوء الکتاب والسنة المطهرة» تألیف: شیخ عبد الله الطیار، مطالعه فرماید).

خواننده محترم!

در اخیر این بحث لازم میدانم تا ارکان، واجبات و سنتهای نماز را به صورت مشخص بیان بدارم تا با شناخت دقیق آن به این نتیجه برسیم که در چه وقت سجده سهو لازم و مطرح میگردد.

ارکان نماز:

ارکان نماز عبارتند از؛ اقوال و افعالی که حقیقت و ماهیت نماز بر آنها استوار است، و چنانچه از یکی از ارکان تخلف شود نماز محقق نخواهد شد و شرعا نماز محسوب نمی شود و فرد بریء الذمه نخواهد شد و نماز اش با سجده ی سهو نیز جبران نمی شود. هر کس رکنی از نماز خود را ترک کند، خالی از دو حالت زیر نیست:

الف: یا رکن را عمدا ترک کرده که به اتفاق همه علماء نماز اش باطل است.

ب: یا رکن را سهوا و یا از روی جهل ترک گفته؛ که در اینصورت اگر ممکن بود که رکن ترک شده را جبران نماید پس به اتفاق سجده سهو بر وی واجب می شود، و اگر جبران آن ممکن نبود در آنصورت بر اساس مذهب امام ابو حنفیه نمازش فاسد می شود، ولی بر طبق رای جمهور که راجح نیز است فقط رکعتی که در آن رکن ترک شده ملغی می شود، مگر اینکه آن رکن ترک شده گفتن تکبیرة الاحرام آغازین نماز باشد زیرا ترک آن چه سهوا و چه عمدا باعث ابطال نماز است و باید از نو نمازش را بخواند.

واجبات نماز:

واجبات نماز عبارتند از؛ آنچه که انجام یا گفتن آن در نماز واجب باشد. و اگر سهوا ترک شود با سجده ی سهو جبران می شود اما اگر عمدی ترک شود، نماز باطل می گردد. و این تعریف نزد حنفیه و حنابله است بجز اینکه حنفیه معتقد نیستند که ترک عمدی واجبات باعث باطل شدن نماز باشد بلکه ترک عمدی آنها موجب عقاب و فسق

سجده سهو

نماز گزار می شود. اما نزد مالکیه و شافعیه چیزی بنام واجبات نماز تعریف نشده است بلکه آنها معتقد به وجود ارکان و سنن نماز هستند.

اما فرق بین رکن و واجب :

همانطور که در فوق متذکر شدیم؛ رکن نباید عمداً و نه هم سهواً ترک شود در غیر اینصورت نماز باطل است و با سجده ی سهو هم جبران نمی شوند؛ اما ترک واجبات از روی فراموشی باعث ابطال نماز نیست و با سجده ی سهو جبران می شود.

سنت های نماز:

سنتهای نماز عبارتند از؛ اقوال و افعالی که بجا آوردن آنها در نماز مستحب است و انجام دهنده ی آنها پاداش می گیرد و با ترک آنها نماز باطل نمی شوند چه عمدی باشد و چه سهواً ترک شوند. و برخی گفته اند که مراد از سنتهای نماز عبارتند از هر آنچه که جزو ارکان یا واجبات نماز نباشند.

سنتهای نماز بسیارند؛ برخی از آنها قولی و برخی دیگر فعلی هستند، برخی از فقها سنتهای قولی را نزدیک به هفده سنت و سنتهای فعلی را تا پنجاه و پنج سنت شمرده اند. و اگر کسی یکی از این سنتها را ترک کند نمازش باطل نخواهد شد هرچند که عمدی باشد بر خلاف ارکان و واجبات نماز که اگر عمداً ترک شوند نماز باطل می شود. در اینجا به معرفی ارکان و واجبات و برخی از سنتهای نماز می پردازیم:

اول: ارکان نماز که چهارده رکن هستند:

- 1- قیام برای نمازهای فرض برای کسی که بر انجام آن توانا باشد.
- 2- تکبیرة الإحرام، یعنی: گفتن الله أكبر در آغاز نماز.
- 3- قرأت فاتحه.
- 4- رکوع، که حداقل آن انحنای پشت به اندازه ای است که شخص بتواند با کف دستهایش زانوی خود را بگیرد، و اکمال آن حالتیست که کمر تماماً کشیده شده و سرش را در راستای پشتش قرار دهد.
- 5- برخاستن از رکوع.
- 6- ایستاده درآمدن بعد از رکوع.
- 7- سجده، که کاملترین حالت آن قرار دادن کامل اعضای وضوء یعنی؛ پیشانی، بینی، دو کف دست، زانوهایش، و انگشتان پا در محل سجده است، و حداقل آن قرار گرفتن جزئی اعضای وضوء بر محل سجده است.
- 8- برخاستن از سجده .
- 9- نشستن بین دو سجده، و سنت آنست که به حالت افتراش در بین دو سجده بنشیند.
- 10- آرامش و سکون در تمامی ارکان فعلی نماز.
- 11- تشهد آخر .

- 12- نشستن برای تشهد و سلام دادن.
- 13- دو بار سلام دادن و گفتن: « السلام علیکم ورحمة الله » که در نماز سنت و جنازه گفتن یکبار آن کافیهست.
- 14- ترتیب ارکان به صورت فوق، یعنی اگر کسی عمدا قبل از رکوع سجده ببرد نمازش باطل است و اگر سهوا باشد باید به محل رکوع بازگردد و رکوع نماید و از آنجا نمازش را ادامه دهد.

دوم: واجبات نماز که هشت مورد هستند:

- 1- تمامی تکبیر گفتن ها در منتقل شدن بین ارکان.
  - 2- گفتن: « سمع الله لمن حمده » برای امام و منفرد.
  - 3- گفتن: ربنا ولك الحمد .
  - 4- گفتن: « سبحان ربی العظیم » حداقل یکبار در رکوع .
  - 5- گفتن: « سبحان ربی الاعلی » حداقل یکبار در سجده.
  - 6- گفتن دعای: « رب اغفر لی » بین دو سجده .
  - 7- تشهد اول .
  - 8- نشستن برای خواندن تشهد اول.
- سوم: سنتهای قوی نماز که یازده مورد هستند:
- 1- دعای افتتاح.
  - 2- استعاذه، یعنی: « أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم » قبل قرائت فاتحه و سوره در تمامی رکعتها.
  - 3- بسمله.
  - 4- گفتن آمین بعد از انتهای قرائت فاتحه.
  - 5- خواندن سوره ی بعد از فاتحه در رکعت اول و دوم .
  - 6- جهری خواندن قرائت فاتحه و سوره در دو رکعت اول نماز های صبح و مغرب و عشاء توسط امام.
  - 7- گفتن « ملء السماوات، وملء الأرض، وملء ما شئت من شیء بعد » بعد از (ربنا و لك الحمد).
  - 8- سه بار خواندن تسبیح در رکوع.
  - 9- سه بار خواندن تسبیح در سجده.
  - 10- اضافه خواندن بر « رب اغفر لی » در جلوس بین دو سجده.
  - 11- صلوات در تشهد آخر بر آل بیت پیامبر صلی الله علیه وسلم و دعای بعد از آن.
- چهارم: سنتهای فعلی یا هیئات نماز:
- 1- بالا بردن دستها در هنگام تکبیرة الاحرام آغازین نماز.
  - 2- بالا بردن دستها در هنگام رفتن به رکوع .
  - 3- بالا بردن دستها در هنگام برخاستن از رکوع.
  - 4- قرار دادن دست راست بر روی دست چپ.
  - 5- نگاه کردن به محل سجده.

- 6- فاصله انداختن بین دو پا هنگام قیام.
  - 7- گرفتن زانوها با کف دستها هنگام رکوع.
  - 8- تمکین اعضای سجود بر زمین.
  - 9- فاصله انداختن بازوها از پهلو، و شکم از رانها، و رانها از ساق پا، و نوک انگشتان دست و پا رو به قبله، و چسپاندن پاشنه پاها به هم و بلند کردن آرنجها از زمین، و قرار دادن سر بین دو کف دست.
  - 10- افتراش در جلوس بین دو سجده، و در تشهد اول، و تورک در تشهد دوم.
  - 11- گذاشتن دستها بر روی رانها در جلوس بین دو سجده، و در تشهد علاوه بر آن باید تمام انگشتان دست راست را ببندد فقط انگشت اشاره را باز می کند.
  - 12- رو کردن به طرف راست و چپ هنگام سلام دادن.
- البته در برخی از موارد ذکر شده ی فوق مابین علماء اختلاف وجود دارد، چنانکه فعلی نزد برخی واجب ولی نزد دیگری سنت است و بلعکس، که این فرق ها در کتابهای فقهی بطور مفصلی بیان گردیده که ما در اینجا از ذکر آن غرض طولیات کلام خوداری میکنم .

ضمیمه توضیحی درباره سجده سهو:

قاعده کلی برای سجده سهو:

سجده سهو عبارت از دو سجده بوده، و در مورد محل سجده قاعده اساسی همین است: که محل سجده سهو هم قبل از سلام و هم بعد از سلام بجاء می آید . این بدین معنی است که: اگر در یک نماز واجبی ترک شده باشد سجده سهو را باید قبل از سلام انجام داد، و در صورتیکه در نماز از روی اشتباه چیزی به آن اضافه شده باشد، باید سجده سهو را بعد از سلام نماز انجام داد .

موارد که ضرورت به انجام سجده سهو میگردد :

زیادت در رکعت ها :

قبل از همه باید گفت که اگر نمازگزار در نماز خود قیام یا نشستن یا رکوع یا سجده ای را عمداً اضافه انجام داد، نمازش باطل است.

- اگر پنج رکعت بخواند، بدلیل روایت عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه که گفت: «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى الظهر خمسا، فقيل له: أزيد في الصلاة؟ فقال: و ما ذاك؟ قال: صلّيت خمسا، فسجد سجدتين بعد ما سلم» (متفق عليه)، یعنی: «پیامبر صلی الله علیه و سلم نماز ظهر را پنج رکعت خواند، به او گفته شد آیا به نماز اضافه شده است؟ فرمود: چی شده؟ گفتند پنج رکعت خواندی؛ سپس پیامبر صلی الله علیه و سلم بعد از آنکه سلام داده بود دو سجده برد».

نقص در رکعت ها :

- هرگاه تعداد رکعات نمازی را کمتر خواند و سلام داد، بدلیل روایت ابوهریره رضی الله عنه که گفت: «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى الظهر خمسا، فقيل له: أزيد في الصلاة؟ فقال له ذوالیدين: أقصرت الصلاة أم نسيت يا رسول الله؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أصدق ذوالیدين؟ فقال الناس: نعم فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فصلی اثنتين أخربين ثم سلم، ثم كبر فسجد مثل سجوده أو أطول، ثم رفع» (متفق عليه)، یعنی: «پیامبر صلی الله

علیه و سلم بعد از خواندن دو رکعت سلام داد. نوالیدین به او گفت: ای رسول خدا آیا نماز را کوتاه کردی یا فراموش کردی؟ پیامبر صلی الله علیه و سلم فرمود: آیا نوالیدین راست می‌گوید؟ مردم گفتند: بله، پیامبر صلی الله علیه و سلم بلند شد و دو رکعت دیگر نماز خواند و سلام داد، سپس الله اکبر گفت و مانند سجده‌های دیگرش یا طولانی‌تر از آنها سجده برد سپس سرش را بلند کرد».

شک در تعداد رکعت ها :

هرگاه نماز گزار نداند که چند رکعت نماز خوانده است، کم خوانده و یا هم زیاد، حکم این مساله را میتوان در حدیثی روایت شده ای از ابراهیم از علقمه از عبدالله در یافت نمود: « پیامبر صلی الله علیه و سلم نماز خواند. (ابراهیم گوید: اضافه یا کم خواند) وقتی سلام داد به او گفتند ای رسول خدا آیا در نماز چیزی تازه اضافه شده است؟ فرمود: چه شده؟ گفتند: نماز را چنین و چنان خواندی، (عبدالله) گفت: پیامبر صلی الله علیه و سلم دو زانو و رو به قبله نشست و دو سجده برد، سپس سلام داد، و رو به ما کرد و فرمود: «إنه لوحدث فی الصلاة شئی اُنباتکم به ولكن إنما بشر أنسی کما تنسون، فإذا نسیت فذکرونی و إذا شک أحدکم فی صلاته فلیتحر الصواب، فلیتم علی ثم لیسجد سجدتین» (متفق علیه)، یعنی: «اگر در نماز امری پیش می‌آمد، به شما خبر می‌دادم. ولی من هم بشرم، و مانند شما فراموش می‌کنم پس اگر چیزی را فراموش کردم، به یادم بیاورید. و اگر کسی از شما در نمازش شک کرد برای از بین بردن شک تلاش کند، سپس نمازش را بر اساس آن تمام کند؛ بعد از آن دو سجده ببرد».

شیوه تلاش برای اطمینان :

شیوه تلاش برای اطمینان به ترتیب ذیل است: فکر کند که در نماز چه سوره‌هایی را خوانده است؛ اگر به یادش آمد که دوسوره خوانده است می‌داند که دو رکعت خوانده نه یک رکعت، و گاهی به یاد می‌آورد که تشهد اول را خوانده پس می‌داند که دو رکعت خوانده نه یک رکعت و سه رکعت خوانده نه دو رکعت، گاهی هم به یاد می‌آورد که تنها فاتحه را در یک رکعت و بعد در یک رکعت دیگر خوانده بنابراین می‌داند که چهار رکعت خوانده نه سه رکعت و در موارد دیگر نیز به همین گونه است، پس وقتی که برای رسیدن به آنچه نزدیکتر به صواب است، تلاش کرد شک برطرف می‌شود و در این مورد هیچ فرقی بین امام و منفرد نیست» (مجموعه فتاوی احمد عبدالحلیم الحرانی 23/13)

خواننده محترم !

اگر شخص سعی و تلاش خویش را بخرچ داد ولی نتوانست به یقین برسد، و یکی از طرف ها (زیادت، یا نقصان) را ترجیح دهد در این صورت برر نماز گزار است که: همانا حداقل نماز را معیار قرار خویش قرار دهد:

در این مورد به فحوای حکم حدیثی روایت شده ای از ابوسعید خدری عمل نمایم: پیامبر صلی الله علیه و سلم می فرماید: «إذا شک أحدکم فی صلاته فلم یدرکم صلی؟ ثلاثا أم أربعا؟ فلیطرح الشک و لیبن علی ما استیقن ثم یجسد سجدتین قبل أن یسلم. فإن کان صلی خمسا شفعن له صلاته، و إن کان صلی إتماما لأربع کانتا ترغیما للشیطان»

(مسلم : 1/400/571)، یعنی: «هرگاه یکی از شما در نمازش دچار شک شد و ندانست چند رکعت : سه یا چهار رکعت - خوانده است باید شک را از خود دور کند و بر یقین بنا کند، و از آنجا بقیه نمازش را بخواند سپس قبل از آنکه سلام بدهد دو سجده ببرد، پس اگر پنج رکعت خوانده باشد با انجام این دو سجده نمازش زوج می‌شود و اگر نمازش را چهار رکعت تمام خوانده باشد این دو سجده سب خواری و زبونی شیطان است».

یادداشت توضیحی :

اگر احياناً در نماز اشتباه رخ دهد ، باید دیده شود که این اشتباه اگر در ارکان نماز باشد (مانند ترک کردن رکوع و یا فراموش کردن سوره فاتحه)، حکم شرعی همین است که این رکعت بحساب نیم آید بناً نماز گزار رکعت دیگری را بجای رکعتی که در رکنش خلل ایجاد شده انجام داد و سپس قبل از سلام و یا پس از آن دو بار سجده سهو خواند، ولی اگر خلل در سنت نماز (مانند دست بالا بردن پس از رکعت دوم) باشد اشکالی ندارد و نماز صحیح میباشد و نیازی به سجده سهو هم دیده نمیشود .

عدم قرائت فاتحه در نماز سری توسط امام :

خواننده محترم !

طوری‌که میدانید که فاتحه رکن از نماز بوده و شخصیکه در نماز سوره فاتحه را در تمام رکعات های خواند ، به حکم شرع نماز آن درست نیست ، بطور مثال اگر امام (مثلاً در نماز سریه) در رکعت اول خواندن فاتحه را فراموش نماید، و تا آغاز رکعت دوم متوجه این سهو خود نشود ، در این صورت رکعت دوم بعنوان رکعت اول او محسوب می‌شود، و بر این مبنا لازمست تا (در آخر نماز)، رکعت دیگری را نیز بجای رکعت ناقص که در آن فاتحه را ترک کرده بود بخواند.

و مأموم در این حالت نباید (در رکعتی که امام در انتهای نماز بعنوان جایگزین رکعت ناقص می‌خواند) از او پیروی کند (و با او برخیزد) بلکه در همان حالت تشهد بنشیند و انتظار امام را بکشد ، و در اخیر یکجا با امام سلام دهد .

عدم قرائت فاتحه توسط مقتدی :

اگر مأموم (مقتدی) خواندن فاتحه را در رکعتی ترک کرد، چنانکه معتقد است که قرائت فاتحه بر مأموم واجب نیست، پس امر واضح است و چیزی بر او نیست. اما اگر معتقد باشد که قرائت فاتحه رکنی در حق اوست، پس او بمانند امام هرگاه خواندن فاتحه را ترک کرد بعد از سلام امامش بلند شود و رکعتی بخواند، مگر آنکه او زمانی به جماعت ملحق شود که امام در حالت رکوع باشد و یا آنکه امام (هنوز به رکوع نرفته) و در قیام است ولی قبل از آنکه (مأموم) فاتحه را تمام کند امام به رکوع برود، در این حالت (خواندن فاتحه یا ادامه ی فاتحه) در رکعت اول از او ساقط می‌شود.

اشتباه در قرائت قرآن بعد از سوره فاتحه :

قبل از همه باید گفت که :خطا و اشتباه در قرائت نماز موجب باطل شدن نماز نمیشود ،مگر آنکه این اشتباه در قرائت سوره فاتحه رخ دهد ، و این اشتباه هم طوری باشد که معنای آنرا تغییر دهد؛ زیرا قرائت سوره (بعد از فاتحه) یا قرائت اضافی بر فاتحه (در نماز) سنت است (نه واجب)، حتی اگر کسی اضافه بر فاتحه سوره ی دیگری را بخواند

باز نمازش صحیح است، پس خطاء (در قرائت) سوره ی بعد از فاتحه تأثیری (بر صحت نماز) ندارد، اما بدون تردید خطاء در قرائت اگر سهوی باشد ضرری ندارد، و امید است که ثواب قرائت وی کاهش نیابد، و اگر (این اشتباه) بخاطر کوتاهی (از سوی نمازگزار باشد) در اینحالت قسمتی از اجر قرائت را از دست می دهد، لذا بر مسلمان لازمست که در حفظ قرآن تلاش کند خصوصاً حفظ سوره هایی که در قرائتش در نماز به آن نیازمند است، از جمله سوره های مفصل و کوتاه مفصل، چرا که (خواندن آن در نماز) موجب کمال آن خواهد شد، والله اعلم». (فتوای علامه عبدالرحمن بن ناصر البراک؛ شماره فتوی از سایت ایشان (10835)).

یادداشت :

باید توجه داشت که هر اشتباه و خطایی موجب تغییر معنای سوره فاتحه نخواهد شد، یعنی بعضی از خطاها تنها موجب کاهش اجر و ثواب قرائت فاتحه هستند، چون هرچه قرائت صحیح تر و زیباتر باشد، اجر آن بیشتر است. و بعضی از خطاهای قرائتی موجب تغییر معنای سوره خواهند شد، مانند کسی که ضمائر را تغییر دهد، مثلاً بجای «أنعمت علیهم» بگوید: «أنعمت علیهم» که در اینجا فاعل عوض شده.. و یا بجای خواندن «إهدنا الصراط المستقیم» بگوید: «إهدنا الصراط المستقیم». اما اگر اشتباه وی موجب تغییر معنا نشود، نمازش باطل نمی شود. مثلاً «ض» یا «ط» را درست تلفظ نکند.

اضافه کردن در نماز :

- هرگاه نمازگزار در نماز خود قیام، یا نشستن، یا رکوع، یا سجده ای (را سهوا) اضافه کرد، چنانچه که بعد از فارغ شدن از (آن عمل) اضافه آگاه شد، لازم به چیزی جز دو سجده ی سهو (بعد از سلام) نیست، اما اگر در اثنای انجام آن عمل اضافی پی بر د (که عملی اضافه انجام می دهد) بر او واجب است تا از انجام آن عمل خود داری نماید، و بعد از سلام (پایانی نماز) دو سجده ی سهو برده و دوباره سلام می دهد.

تفقیض در نماز :

- اگر نمازگزار، رکنی از ارکان نماز بجز تکبیرة الاحرام را بدلیل فراموشی انجام نداد و آنرا ترک کرد؛ چنانچه به مکان آن رکن در رکعت بعدی رسید، پس رکعت قبل را که در آن رکن را ترک نموده بود حساب نکند و بلکه رکعت بعد از آنرا جایگزین آن نماید، اما اگر هنوز به مکان آن عمل (ترک شده) در رکعت بعدی نرسیده بود، بر او واجب است تا به محل رکن ترک شده بازگردد و آنرا بنحو صحیح انجام دهد و نمازش را از آنجا ادامه دهد، و در هر دو حالت بر او واجب است تا بعد از سلام سجده ی سهو ببرد. (اگر تکبیرة الاحرام را فراموش کرد، در هر حالتی لازمست تا نمازش را قطع کند و از نو بخواند.)

فراموشی خواندن تشهد :

- هرگاه نماز گزار در نماز هائیکه دارای دو تشهد اند، تشهد اول را فراموش نماید و به اصطلاح در تشهد (التحیات) نه نشیند، در این صورت به فحوای احادیثی ذیل عمل نماید :

- در حدیثی که از : عبدالله بن بحینه رضی الله عنه روایت است آمده است : « صلی لنا رسول الله صلی الله علیه و سلم رکعتین من بعض الصلوات، ثم قام فلم یجلس، فقام الناس معه. فلما قضی صلاته و نظرنا تسلیمه کبر قبل التسلیم فسجد سجدة و هو جالس، ثم سلم» (منفق علیه)، (پیامبر صلی الله علیه و سلم در یکی از نمازها (نماز ظهر) دو رکعت نماز خواند و برای تشهد اول ننشست و بلند شد، مردم هم با او بلند شدند، وقتی که نمازش را تمام کرد و منتظر سلامش بودیم، قبل از آنکه سلام دهد، الله اکبر گفت و نشسته دو سجده برد، سپس سلام داد).

- همچنان در حدیثی دیگر که از : مغیره بن شعبه رضی الله عنه روایت است آمده که : پیامبر صلی الله علیه و سلم فرمود: « إذا قام أحدکم من الرکعتین فلم یستقم قائماً فلیجلس، فإذا استتمَّ قائماً فلا یجلس و یسجد سجدة السهو» (ابو داوود 3/350/1023)، یعنی: (هرگاه یکی از شما تشهد اول را ترک کرد و بلند شد، اگر به طور کامل بلند نشده بود، باید بنشیند و اگر کاملاً بلند شده بود، ننشیند و دو سجده سهو را بجای بیاورد).
- همچنان علماء میفرمایند که اگر نماز گزار از روی فراموشی تشهد اول را ترک نمود : باید حالات ذیل را در نظر گرفت :

1- اگر تا بعد از بلند شدن کامل (قائم ایستادن) بیاد نیاورد، در این حالت نمازش را ادامه می دهد و لازم به بازگشتن برای خواندن تشهد نیست، ولی بعد از اتمام نمازش و قبل از سلام دو سجده ی سهو می برد.

2- اگر بعد از برخاستن و قبل از آنکه بطور کامل راست بایستد، (یعنی هنوز کمر وی راست نشده و در حالت خمیده است. بیاد آورد، در این حالت بایستی بازگردد و تشهد خود را بخواند و سپس نمازش را ادامه داده و کامل می کند و سلام می دهد سپس سجده ی سهو می برد و باز سلام می دهد.

3- اگر قبل از آنکه برخیزد و رانش از ساق پایش جدا شود، (بلافاصله) بیاد آورد، در این حالت باید (زود) بنشیند سپس نمازش را ادامه و کامل کند ولی نیازی به سجده ی سهو نیست، زیرا او مرتکب اضافه یا نقصی در نمازش نشده است.

(همانطور که مؤلف گرامی اشاره کردند؛ حکم بقیه ی واجبات در نماز نیز بدینگونه است؛ یعنی هرگاه یکی از واجبات نماز را فراموش کرد؛ اگر قبل از آنکه وارد رکن بعد از عمل واجب شود، بیاد آورد، بایستی بازگردد و آن عمل واجب را انجام داده و در آخر سر هم بعد از سلام دو سجده ی سهو می برد، زیرا او در این حالت عملی اضافه در نمازش انجام داده است، ولی اگر وارد رکن بعد از آن عمل واجب شد و بعد بیاد آورد، در اینحالت نیازی به بازگشت به محل عمل واجب نیست، ولی در عوض در انتهای نمازش و قبل از آنکه سلام دهد ابتدا دو سجده ی سهو می برد بعد سلام پایانی نمازش را می دهد، زیرا در اینحالت نقصی در نمازش رخ داده است. و اگر بلافاصله بیاد آورد پس در اینحالت آن عمل را در جای خود انجام داده و نیازی هم به سجده ی سهو نیست، زیرا مرتکب اضافه یا نقصی در نمازش نشده است.)

سجده سهو قبل از سلام است و یا بعد از سلام :

در مورد اینکه سجده ی سهو قبل از سلام است و یا هم بعد از سلام بستگی دارد، به نوع

سجده سهو

سهو نمازگزار این بدین معنی است که مواردی سهوی است که سجده سهو باید قبل از سلام صورت گیرد ، هکذا است موارد سهوی ، که سجده سهو باید بعد از سلام صورت پذیرد .

سجده ی سهو قبل از سلام در دو حالت ذیل میباشد :

اول:

اگر در نماز نقصی صورت گیرد، یعنی زمانی که کمبودی و نقصی در نماز بمیان آید ، سجده سهو باید قبل از سلام صورت گیرد :

بدلیل حدیث عبدالله بن بحینه رضی الله عنه که در آن پیامبر صلی الله علیه وسلم هنگامی که تشهد اول را فراموش کرد در پایان نماز و قبل از سلام دو سجده ی سهو بعمل آوردند. که متن و حکم حدیث در فوق تذکر یافته است .

دوم :

هرگاه نمازگزار در بین دو امر دچار شک و تردید قرار گیرد ، و نتواند هیچکدام آنرا ترجیح دهد، بدلیل حدیث ابو سعید خدری رضی الله عنه در مورد کسی که در نمازش دچار شک شد و ندانست چند رکعت ، سه یا چهار رکعت ، خوانده است، که پیامبر صلی الله علیه وسلم برایش امر نمود تا قبل از آنکه سلام دهد دو سجده بجای آورد که لفظ این حدیث هم در فوق تذکر یافته است .

سجده ی سهو بعد از سلام در دو حالت لازم می شود:

همچنان سجده سهو بعد از سلام هم دارای دو حالت میباشد .

اول: اگر زیادتی در نماز صورت گیرد .

دوم: هرگاه نماز گزار بین دو امر در شک افتاد ولی یکی را ترجیح داد (دلایل و تفصیل آن در فوق گذشت)

نیت کردن جدید برای تکمیل رکعت فراموش شده :

بطور مثال شخصی قصد خواندن نماز چهار رکعتی را داشت ، ولی بعد از رکعت سوم از روی سهو سلام داده است بعد از خارج شدن از نماز متوجه شده است که سه رکعت خوانده است زمانی که دوباره برمیگردد تا این که نمازش را ادامه بدهد تا چهار رکعت را کامل کند باید از اول نیت بیاورد و یا اینکه فقط الله اکبر باید بگوید؟ و به نماز خویش ادامه دهد :

در جواب باید گفت : فقط الله اکبر بگوید و رکعت باقی مانده اش را کامل بخواند . و ضرورتی به نیت دوباره نیست، زیرا خداوند متعال از نیت او باخبر است که چرا بازگشته و چه قصدی دارد.

ولی یک نقطه را میخواهم خدمت دوستان تذکر دهم که : هرگاه نمازگزار قبل از آنکه نمازش بپایان برسد عمداً سلام دهد نماز او باطل می شود. و اگر از روی فراموشی و سهو بود؛ در اینصورت:

- اگر تا بعد از مدت زمان طولانی بدان اشتباهش آگاه نگشت، باید بازگردد و از نو نمازش را تکرار کند.

- اما اگر بعد از مدت زمان کمی متوجه اشتباه خویش شد (مثلا دو یا سه یا پنج دقیقه بعد)

باید بازگردد و نمازش را از جایی که مانده کامل نماید (بقیه نماز خود را بخواند) و سلام دهد بعد دو سجده ی سهو ببرد و باز سلام دهد.

دلیل آن حدیث ابوهریره رضی الله عنه است که گفت: «أن النبی صلی الله علیه وسلم صلی بهم الظهر أو العصر فسلم من رکعتین فخرج السرعان من أبواب المسجد یقولون: قصرت الصلاة، وقام النبی صلی الله علیه وسلم إلى خشبة المسجد فاتکأ علیها كأنه غضبان، فقام رجل فقال یا رسول الله: أنسیت أم قصرت الصلاة؟ فقال النبی صلی الله علیه وسلم: «لم أنس ولم تقصر»، فقال رجل: بلی قد نسیت، فقال النبی صلی الله علیه وسلم للصحابیة: «أحق ما یقول؟» قالوا: نعم، فتقدم النبی صلی الله علیه وسلم فصلی ما بقی من صلاته ثم سلم ثم سجد سجدةین ثم سلم». متفق علیه.

یعنی: «پیامبر صلی الله علیه وسلم نماز ظهر یا عصر را با ما خواند سپس بعد از دو رکعت سلام دادند، بعد با سرعت از در مسجد خارج شد، صحابه رضی الله عنهم گفتند: نماز کوتاه شده؟! پیامبر صلی الله علیه وسلم (بیرون از مسجد) به گنده ی مسجد تکیه زد گویی که خشمگین است، مردی برخواست و گفت ای رسول خدا! آیا فراموش کردی یا نماز کوتاه شده؟ پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: نه فراموش کردم و نه نماز کوتاه شده، آن مرد گفت: آری! پس فراموش کرده اید، پیامبر صلی الله علیه وسلم به اصحابش فرمود: آیا آنچه که می گوید درست است؟ جواب دادند: آری، پیامبر صلی الله علیه وسلم نیز بازگشتند و مابقی نمازش را خواند بعد سلام داد سپس دو سجده بردند و بعد سلام دادند».

از این حدیث برمی آید که باید بقیه نماز را از همانجا که ترک شده است از سر گرفت ، خواه از دو رکعت سلام داده باشد یا از دو رکعت بیشتر و یا کمتر..

زیادت و نقصان در سجده :

اگر نماز گزار در یک رکعت به عوض دو سجده اشتباها یک سجده یا سه سجده بعمل آرد بالای شخص متذکره سجده سهو است واجب میگردد . رعایت نقاط ذیل مهم است :

- اگر نماز گزار تزیید سجده سوم را عمداً انجام داده باشد ، حکم شرع همین است که : نمازش باطل است باید نماز خویش را از سر تکرار نماید ، در غیر آن بریء الذمه نخواهد شد.

- اگر نماز گزار اشتباها یک سجده بیشتر انجام دهد ، لازم به چیزی نیست فقط باید بعد از اتمام نماز و سلام دادن، دو سجده سهو برده و بعد دوباره سلام دهید، و نیازی به اعاده نماز نیست.

- اگر انجام یک سجده فراموش شود، باید حتما هرگاه بیاد آوردید زود به محل سجده برگردید و بنشینید و سجده ی دوم را نیز بجا آورید و از همانجا نماز خویش را ادامه دهید و باید در انتهای نماز بعد از تشهد و قبل از سلام دادن ابتدا دو سجده سهو ببرید و بعد سلام دهید، و اعاده نماز بر او لازم نیست.

- اگر شک نماز گزار در شک افتاد که آیا یک سجده انجام داده و یا دو سجده ، در این مورد باید گفت : اگر شک و کمان نماز گزار کم باشد ، نباید به آن اهمیت دهد و لازم به چیزی نیست، اما اگر شک و کمان نماز گزار زیاد باشد ، بهتر است مبنا را بر یقین

(کمترین تعداد سجده) قرار دهید و یک سجده دیگر انجام دهید تا مطمئن شوید، و در انتهای نماز بعد از سلام دادن دو سجده سهو برده و باز سلام دهد و ضرورت به اعاده نماز نمی باشد.

- اگر نماز گزار از نماز فارغ شد و بعد از مدت زمانی (مثلاً 5 دقیقه و بیشتر) بیدار آوردید که یک سجده انجام نداده است، باید از نو نماز را اعاده کند، اما اگر مدت زمان کوتاهی از سلام دادن گذشته بود، میتواند از رکعتی که سجده ناقص انجام داده اید شروع کرده و یک سجده دیگر بجای آورده و از همانجا نماز را ادامه دهد تا نماز اش کامل شود و در انتها بعد از سلام دو سجده سهو ببرد.

متابعت از امام در رکعت اضافی :

مثلاً اگر امام در تشهد آخر باشد و سپس بعد از خواندن کامل تشهد بجای آنکه سلام دهد، اشتباهها بلند شد به گمان اینکه تشهد اول را خوانده، در اینحالت باید مامومین وی را با گفتن (سبحان الله) آگاه کنند و امام نیز پس از آنکه متوجه اشتباهش شد باید فوراً بنشیند و سلام دهد، ولی نیازی به خواندن دوباره تشهد نیست بلکه پس از نشستن بلافاصله سلام دهد، و چون مرتکب یک عمل اضافه در نمازش شده است باید بعد از سلام نماز دو سجده سهو ببرد و مامومین هم با او به سجده سهو بروند - مگر کسی که مسبوق باشد که باید با سلام امام بلند شود و نمازش را ادامه دهد - و بعد دوباره سلام دهد و مامومین نیز سلام دهند.

اما حال که این امام سجده ی سهو را انجام نداده نمازش باطل است یا خیر؟
جواب: نخست باید بدانیم که آیا انجام سجده سهو واجب است یا مستحب؟ اگر سجده سهو واجب باشد و نمازگزار عمداً سجده سهو را انجام ندهد نمازش باطل است، و اگر فراموش کند باید بازگردد و سجده سهو را بجای آورد مگر آنکه مدت زمان زیادی از پایان نمازش گذشته باشد که در اینحالت چیزی بر وی نیست و نماز صحیح است.
اما اگر سجده سهو مستحب باشد، در اینصورت ترک عمدی یا غیر عمدی آن نماز را باطل نمی کند.

بر طبق قول راجح، و بنا به اینکه تشهد جزو اعمال واجب در نماز است (و حتی تشهد آخر رکن نماز است) لذا اگر کسی مرتکب سهوی در آن شد باید سجده سهو بجای آورد و اگر عمداً سجده سهو را ترک کند نمازش باطل خواهد شد، اما اگر به این حکم جهل داشته باشد ان شاءالله نمازش صحیح است.

ولی اگر امام نسبت به حکم سجده سهو مطلع نبوده و یا چنین پنداشته که سجده سهو مستحب است، در اینصورت نماز او باطل نیست.

و اگر امام سجده ی سهو خویش را فراموش کرد، در آنصورت مأموم نبایستی خود تنهایی به سجده ی سهو برود، بلکه با سلام امام او نیز سلام می دهد و سپس به امام تذکر می دهد و امام به سجده ی سهو رفته و او نیز همراه وی سجده می برد.

زیادت در رکعت های نماز :

اگر نماز گزار در نماز دورکعتی، بعد از ختم رکعت دوم و بعد از تشهد اخیرش برای ادای رکعت سوم بلند شد، بعد از بلند شدن به رکعت سوم متوجه شد که دارد

رکعت اضافی میخواند ، حکم شرعی همین است ، همینکه متوجه اشتباه که دارد رکعت اضافی است باید فوراً وبلا فاصله بنشیند وسلام دهد ولی اگر شخص نه نشیند وبه رکعت اضافی ادامه دهد ، نماز اش باطل است زیر عمداً وقصداً یک رکعت به نماز اضافه نموده است . ولی اگر نماز گزار متوجه نشود در این صورت دو حالت دارد :

1- طوریکه در فوق متذکر شدیم که اگر نماز گزار بعد از برخواستن از رکعت دوم متوجه اشتباه خود نشود تا آنکه رکعت را کاملاً خواند و به تشهد رسید و در این حالت بیاد آورد ، بنأ نماز اش باطل نمیگردد ، و کفایت بعد از سلام دادن دو سجده سهو بجا آورده و باز سلام دهید .

2- ولی اگر بعد از برخواستن بلافاصله بیاد آوردید و یا در قیام یا رکوع یا سجده اول و دوم رکعت اضافه بیاد آوردید، لازمست بلافاصله نشسته و – اگر در رکعت دوم تشهد نخوانده بودید، تشهد بخوانید و سلام دهید و بعد از سلام با دو سجده سهو بجا آورده و باز سلام دهید .

بطور کلی کسی که عمداً رکعتی یا قیامی یا رکوعی یا سجده ای را به نمازش بیافزاید، نماز او باطل است و با سجده سهو هم جبران نمی شود و بایستی نمازش را از نو تکرار کند. همچنین کسی که در ابتدا بر اثر اشتباه چیزی را اضافه انجام دهد ولی بعد از متوجه شدن آنرا ترک و رها نکند، مانند آنست که عمداً چیزی را به نماز افزوده باشد و لذا نمازش باطل است و باید از نو نمازش را تکرار کند .

و اگر کسی سهواً قسمتی را به نمازش اضافه کند، و تا پایان نمازش متوجه آن اضافه نشد، نمازش باطل نیست و نیازی به تکرار ندارد، و همچنین هرگاه در اثنای نمازش بیاد آورد که قسمتی اضافه می خواند ولی زود آنرا رها کرد در آنصورت چیزی بر وی نیست جز اینکه بعد از سلام دادن دو سجده سهو برده و باز سلام دهد .

شک در تعداد رکعت ها :

اگر نماز گزار در تعداد رکعت های انجام داده خود در شک افتاد مثلاً : آیا دو رکعت نماز خوانده یا سه رکعت؟ ویا هم در نماز (چهار رکعتی) که آیا سه رکعت نماز خوانده است و یا چهار رکعت؟ ولی نماز گزار در ذهن خویش ترجیح میدهد که (در نماز دو رکعتی ، دورکعت را خوانده ویا هم در نماز چهار رکعتی، چهار رکعت را خوانده) حکم شرعی همین است ، که نماز گزار به کمان غالب خویش فیصله نموده وبه آن ترجیح دهد ، ولی اگر کمان غالب نداشت به تکمیل رکعت باقیمانده خویش اقدام نماید . ولی بادر نظر داشت کمان غالب باز هم به رکعت اضافی ادامه دهید ، نماز باطل است ، زیرا او زیادتی را عمداً انجام می دهد .

در هر دو حالت سجده سهو را بعمل آرد (در صورت کمبود ونقضان قبل از سلام ودر صورت زیادت بعد از سلام) و دلیل آن حدیث ابن مسعود رضی الله عنه است که در آن پیامبر صلی الله علیه وسلم به کسیکه شک کرده بود که آیا سه رکعت خوانده یا چهار رکعت؟ فرمود: «فلیتحر الصواب ثم لیتم علیه بینی علی التحری ثم لیسلم ، ثم لیسجد سجدتین بعد أن یسلم» یعنی: هرگاه یکی از شما در نماز خویش در شک افتاد (و ندانست چند رکعت خوانده است)، سعی کند که صحیح ترین آن را بیاد آورد و نمازش را

بر اساس آن کامل کرده، بعد سلام گوید سپس دو سجده ی سهو، بجای آورد. بخاری (401).

زیادت در رکعت های نماز توسط شخصی مسافر :

نماز گزار مسافری که مصروف خواندن قصر می باشد ، اما بعد از اینکه دو رکعت را خواند فراموش می کند که مصروف خواندن نماز قصری است و برای رکعت سوم بلند می شود، بعد از بلند شدن به رکعت متوجه می شود که مسافر است .
شیخ ابن عثیمین در فتاوی شرعی خویش مینویسد : «افضل آنست که بازگردد، زیرا او قصد دارد تا دو رکعت نماز بخواند، پس باید دو رکعت خوانده و بر آن نیفزاید، و پس از آنکه بازگشت و سلام داد دو سجده ی سهو ببرد، اما اگر احیاناً بازنگشت و خواست تا نماز خود را کامل (چهار رکعت) بخواند اشکالی ندارد.» (مجموع فتاوی الشیخ ابن عثیمین (32/14))

فراموشی اذکار در رکوع و سجود:

قبل از همه باید گفت که رأی صحیح وقاعده ای کلی اینست که خواندن حداقل یکبار اذکار در رکوع و سجود در نماز جزو واجبات نماز است، و ترک عمل واجب اگر بطور عمدی باشد نماز باطل خواهد شد و با سجده سهو هم جبران نمی شود.
ولی اگر بطور سهوی باشد با سجده سهو (قبل از سلام اصلی نماز) جبران می شود.
ولی در فقه امام شافعی ذکر رکوع «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ» و همچنین ذکر سجده «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَبِحَمْدِهِ» جزو هیئات نماز است، یعنی جزو امورات مستحب است که اگر نمازگزار بطور عمدی یا سهواً آنرا ترک کند و نخواند نمازش باطل نخواهد شد و بلکه نماز او صحیح است و نیازی هم به سجده سهو نیست.

سجده سهو شخص مسبوق :

اگر شخصی زمانی به نماز جماعت ملحق شد که امام یک یا چند رکعت نماز را خوانده بود، و امام در نماز خویش مرتکب سهوی گشت که مجبور شود بخاطر آن در انتهای نماز دو سجده سهو بجای آورد، در اینحالت:

- اگر امام قبل از سلام نماز به سجده ی سهو برود، در اینصورت همگی مأمومین (و حتی مسبوق) باید همراه امام به سجده ی سهو بروند، اما بعد از سجده ی سهو که امام سلام می دهد، فرد مسبوق (یعنی کسی که از رکعت دوم یا سوم یا آخر) به امام ملحق شده باید پس از سلام امام بلند شود و ادامه ی نمازش را بخواند. بعد از آنکه مسبوق نمازش را تکمیل کرد: چنانچه مسبوق در سهو امام همراه او بوده، او نیز باید (دوباره) قبل از سلام ابتدا سجده سهو ببرد بعد سلام دهد، در غیر اینصورت نیازی نیست.

- اگر امام بعد از سلام نماز به سجده ی سهو برود، در اینحالت تمامی مأمومین ، بجز مسبوق، باید همراه امام سلام دهند و بعداً با او به سجده ی سهو بروند و باز سلام دهند، اما فرد مسبوق با سلام امام باید بلند شود و نمازش را ادامه دهد، و نباید همراه امام به سجده سهو برود زیرا سجده ی سهو در اینحالت بعد از سلام نماز است و بعد از سلام نماز فرد مسبوق موظف است بلند شود و به نمازش ادامه دهد. ولی بعد از آنکه نمازش را تکمیل کرد: چنانچه مسبوق در سهو امام همراه او بوده، او نیز باید بعد از سلام

سجده سهو

نمازش ابتدا سجده سهو ببرد بعد دوباره سلام دهد، در غیر اینصورت نیازی نیست. شیخ ابن عثیمین رحمه الله می گوید: « مسبوقین نباید در سجده ی سهو بعد از سلام (نماز) از امام پیروی کنند، چونکه پیروی کردن (در اینحالت) مقدور نیست، زیرا پیروی کردن از امام (در این حالت) بایستی با سلام باشد که همراه آن، سلام اول قبل از سجده ی سهو خواهد بود، و این به نسبت کسی که هنوز قسمتی از نمازش باقی مانده مقدور نیست (که با امام سلام دهد)، بر این اساس بایستی بلند شوند بدون آنکه از امام پیروی کنند، سپس که برخاستند و نمازشان را کامل کردند؛ چنانچه سهو امام در قسمتی از نماز باشد که مسبوقین در آن قسمت همراه وی بودند؛ بایستی بعد از سلام نماز خود سجده ی سهو ببرند، و اگر سهو امام در قسمتی از نماز بوده باشد که آنها در آن قسمت همراه امام نبودند؛ در این حالت بر آنها لازم نیست تا - در پایان نمازشان- سجده ی سهو بجای آورند، و این رأی، قول راجح نزد من است، زیرا پیروی کردن از امام و سجده ی سهو بعد از سلام در این حالت امری غیر مقدور (برای مسبوق) است». مجموع فتاوی ابن عثیمین؛ جلد چهاردهم، شماره سؤال: 741.

آیقرائت قرآن در رکوع ، سجده سهو دارد :

اولاً قرائت قرآن در سجده نامشروع است، و بلکه از آن نهی شده است، و همینطور در رکوع؛ به دلیل این فرموده ی پیامبر صلی الله علیه وسلم: «ألا وإنی نهیت أن أقرأ القرآن راکعاً أو ساجداً، أما الركوع فعظموا فيه الرب، وأما السجود فأكثروا فيه من الدعاء فقمن ان يستجاب لكم». یعنی: هان بدانید! که من از قرائت قرآن در حالت رکوع و سجود نهی شده ام، پس در رکوع عظمت خداوند را بگوئید، و در سجود بسیار دعا کنید؛ چرا که امید است که برای شما اجابت شود. روایت مسلم ح 207 (479). و البته بر اساس قول راجح نماز او صحیح است.

دوماً: اگر کسی (در نماز) سخن مشروعی را در غیر محل خود بگوید ولی همراه آن، ذکر مشروعی را که می بایست در آنجا خوانده شود، بخواند؛ مثلاً در محل سجده (قرآن) قرائت کند و علاوه بر آن، ذکر «سبحان ربی الأعلی» را نیز بخواند؛ در این حالت سجده ی سهو بر او واجب نیست ولی برایش جایز است، اما اگر سخن مشروعی را در غیر محل خود بگوید ولی ذکر مشروعی را که معمولاً در آن محل خوانده می شود، نخواند، مثلاً در محل سجده قرائت کند ولی ذکر «سبحان ربی الأعلی» را در آن نخواند، در این حالت سجده ی سهو بر او واجب می شود، زیرا ترک واجبی (از واجبات نماز) کرده است و محل سجده ی سهو نیز قبل از سلام (پایانی) نماز است.

اشتباه مقتدی :

اگرمامون (مقتدی) مصروف نماز با امام می باشد (از آغاز نماز تا انجام نماز) ، مقتدی در یکی از سجد ها ذکر «سبحان ربی الأعلی» را سهواً فراموش کند ،در این صورت سجده سهو بعمل آرد و یا خیر !

جواب شرع همین است که بر مقتدی در این حالت سجده سهو لازم نمی باشد، زیرا در همچو موارد سجده سهو قبل از سلام بعمل آید ، و واضح است که اگر (مأموم) قبل از سلام سجده ی سهو ببرد با امام مخالفت کرده (و از متابعت امام خارج می شود)،

در حالیکه قاعده چنین است که عمل واجب با پیروی کردن مأموم از امام، از وی (مأموم) ساقط می شود، و سجده ی سهو (نیز در این حالت) واجب است، پس (این عمل واجب) به دلیل متابعت مأموم از امام ساقط می شود (نیازی به سجده ی سهو نیست).

تکرار چندین اشتباه در یک نماز :

اگر شخصی نماز گزار در داخل نماز مکرراً مرتکب سهو شود، مثلاً ذکر «سبحان ربی العظیم» را در رکوع ترک کند، و خواندن تشهد اول را ترک کند، و نیز ذکر «سبحان ربی الأعلی» را در سجده فراموش ، او باید چند بار سجده ی سهو انجام دهد؟ در جواب باید گفت : هرگاه شخصی چند بار سهوی مرتکب شد، به او می گوئیم که انجام دو سجده ی سهو برایش کافیهست، زیرا (اعمال) واجب از یک جنس هستند و بعضی در دیگری داخل می شوند، همانطور که کسی به دلیل ادرار یا قضای حاجت یا خارج شدن ریح و خوردن گوشت شتر بی وضو می شود و یک وضو برای او کافیهست، و بر او لازم نیست تا برای هر یک از (آن) اسباب وضویی جداگانه بگیرد.

شک در قرائت سوره فاتحه :

اگر نمازگزار در مورد خواندن سوره فاتحه به شک افتاد، که آیا سوره فاتحه را قرائت کرده است و یا خیر ! و ترجیح هم داده نمیتواند که آیا سوره فاتحه را خوانده است و یا خیر ؟

در این مورد حکم شرعی همین است : تا زمانی که او شک دارد (و نتواند ترجیح دهد که سوره فاتحه را خوانده یا خیر) بر او واجب است تا سوره فاتحه را بخواند، اما بشرطیکه : انسان شکاک (و وسواسی) نباشد، زیرا اگر زیاد شکاک بود و یا شک او فقط و همی بیش نبود، در اینحالت به این شک توجهی نمی شود و اعتباری ندارد، زیرا بعضی از مردم هر وقت نماز می خوانند در زیادت یا نقصی و یا در نیت و یا در تکبیر و همانند آنها شک می کنند، پس چنانکه شخص چنین حالتی را در تمامی نمازهایش داشت او نباید به این شک توجهی کند، زیرا این شک از وسواس است، و چه بسا گاهی وسواس اگر مداوم همراه انسان باشد موجب فاسد شدن عبادتش می شود.

اشتباه امام در ادای سجده سهو:

بطور مثال : اگر امام مصروف نماز مغرب باشد ، و امام در تشهد اول دچار سهو گشت (فراموش کرد که تشهد را بخواند و بلند شد اما قبل از آنکه راست ایستاده شود ، و وارد قیام شود بیاد آورد و زود نشست و تشهد را خواند) ولی امام در انتهای نماز فقط یک سجده ی سهو را انجام داد! حال چه چیزی بر مقتندی لازم میگردد ؟ در جواب باید گفت :

اولاً:

بر امام واجب است تا دو سجده ی سهو بجای آورد نه یک سجده، زیرا پیامبر صلی الله علیه وسلم می فرمایند: «إِذَا شَكَ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلْيَنْحَرْ الصَّوَابَ فَلْيُتِمَّ عَلَيْهِ ثُمَّ لِيُسَلِّمْ ثُمَّ يَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ». یعنی: هرگاه یکی از شما در نماز خویش در شک افتاد، سعی کند که صحیح ترین آن را بیاد آورد و نمازش را بر اساس آن کامل کرده، بعد سلام گوید سپس دو سجده ی سهو بجای آورد. (بخاری (401) و مسلم (572)).

سجده سهو

بر طبق این فرموده درمی یابیم که سجده ی سهو دو سجده است نه یک سجده.

دوماً:

اگر نمازگزار از روی جهل و نا آگاهی یک سجده ی سهو ببرد چیزی بر وی نیست، و نماز او و نماز کسانی که به وی اقتدا کرده اند صحیح است، و حکم او بمانند حکم آنکسی است که اصلاً انجام سجده ی سهو را فراموش می کند (که موجب باطل شدن نماز نیست). چنانکه علمای هیئت دائمی افتاء می گویند: «اگر ترک سجده ی سهو عمدی باشد نمازش باطل است و باید نمازش را تکرار کند، و اگر ترک آن به سبب فراموشی یا عدم آگاهی و جهل باشد، پس نمازش صحیح است و لازم نیست تا نمازش را تکرار کند». (اللجنة الدائمة للإفتاء (10/6)). پس لازمست تا در این مواقع بعد از نماز، امام را متوجه خطایش کرد تا بار دیگر آن خطا را انجام ندهد.

سوماً:

در این مواقع بر مأمومین لازم است تا سجده ی دوم (سهو) را خود انجام دهند، هر چند که امام آنها سجده ی دوم را انجام نداده؛ زیرا به دلیل سهو در تشهد اول نقصی بر نمازشان وارد شده است. امام نووی رحمه الله در «المجموع» می گوید: «و اگر امام جز یکبار سجده ی سهو انجام نداد، مأموم (خود) سجده ی دوم را انجام دهد و آن (یعنی ترک سجده ی دوم توسط امام) را حمل بر این بگذارد که وی آنرا فراموش کرده است، و اگر امام عمداً یا سهواً سجده ی سهو را ترک کرد و انجام نداد پس مأموم خود سجده ی سهو را انجام دهد و این همان قول صحیح منصوص است، زیرا هنگامی که امام سهوی مرتکب شود بر نماز مأموم نیز بدلیل آن سهو نقص وارد می شود، و اگر امام (سهو) نمازش را جبران نکرد مأموم (خود) نمازش را جبران نماید». «المجموع» (65/4) با اختصار و تصریف اندک.

و باز می گوید: «اگر امام سهوی انجام داد ولی سجده ی سهو نبرد، پس همانطور که ذکر کردیم رأی صحیح در مذهب ما اینست که مأموم خود سجده می کند، و این رأی امام مالک و اوزاعی و لیث و ابو ثور، و روایتی از امام احمد نیز است و ابن منذر نیز آنرا از ابن سیرین نقل کرده، و عطاء و حسن (بصری) و نخعی و قاسم و حماد بن ابی سلیمان و ثوری و ابوحنیفه و مزنی و روایت دیگری از امام احمد گفته اند که: سجده نبرد». «المجموع» (66/4).

البته باید توجه کرد که این امر (سجده بردن توسط مأموم) برای زمانی است که امام مرتکب سهوی شود و او یعنی امام سجده ی سهو را بجای نیاورد و یا بصورت ناقص انجام دهد، اما اگر امام سهوی انجام نداد و بلکه خود مأموم دچار سهو شد، نیازی نیست تا در انتها سجده ی سهو بجای آورد، زیرا امام سهو وی را متحمل شده و برایش جبران می کند. مگر آنکه سهوی که مأموم انجام داده؛ ترک رکنی در نماز باشد که در اینحالت باید بعد از سلام امام بلند شده و آن رکن را جبران کند و بعد از سلام دو سجده ی سهو بجای آورد.

حکم خواندن دوباره تشهد بعد از انجام سجده سهو :

بعد از انجام سجده ی سهو دوباره تشهد خوانده نمی شود، زیرا رسول الله صلی الله علیه

سجده سهو

وسلم چنین نکرده اند چنانکه احادیث صحیح بر این امر دلالت می کنند، و اگر انجام می دادند، حتماً آنرا به اصحابش رضی الله عنه بیان می کردند، درحالیکه می فرمایند: «صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي». «همانگونه که می بینید من نماز می خوانم، شما نیز نماز بخوانید». بخاری و مسلم.

پایان

فهرست عناوین و موضوعات مندرج رساله :

شماره	موضوعات
1	- سجده سهو و حکم آن
2	- تعریف سجدهی سهو
3	- اسباب سجده سهو
4	- پیامبر اسلام و سجده سهو

سجده سهو

5	- کیفیت و چگونگی سجده سهو
6	- حکم سجده سهو
7	- اول: سجده ی سهوه واجب است
8	- دوم: سجده ی سهوه مستحب است
9	- کیفیت و چگونگی سجده سهوه
10	- اول : زیادت
11	- دوم :نقصان
12	- نقص در ارکان نماز
13	- نقص در واجبات نماز
14	- نقص در سنتهای نماز
15	- سوم :شک
16	- فورمل شک در نماز
17	- محل انجام سجده سهوه
18	- سجده ی سهوه بعد از سلام
19	- اذکار سجده ی سهوه و جلوس بین آنها چیست؟
20	- امام نووی ومبحث سجده سهوه
21	- احکام سجده سهوه از دید امام ابوحنیفه
22	- طریقه سجده سهوه از دید امام ابوحنیفه.
23	- مبحث سجده سهو در نماز های سنت ونوافل
24	- ضمیمه توضیحی درباره سجده سهو
25	- قاعده کلی برای سجده سهو
26	- نقص در رکعت ها
27	- شک در تعداد رکعت ها
28	- شیوه تلاش برای اطمینان
29	- عدم قرائت فاتحه در نماز سری توسط امام
30	- عدم قرائت فاتحه توسط مقتدی
31	- اشتباه در قرائت قرآن بعد از سوره فاتحه
32	- اضافه کردن در نماز
33	- تنقیض در نماز
34	- فراموشی خواندن تشهد
35	- سجده سهو قبل از سلام است ویا بعد از سلام
36	- سجده ی سهو قبل از سلام در دو حالت ذیل میباشد
37	- سجده ی سهو بعد از سلام در دو حالت لازم می شود
38	- نیت کردن جدید برای تکمیل رکعت فراموش شده
39	- زیادت ونقصان در سجده

سجده سهو

40	- متابعت از امام در رکعت اضافی
41	- زیادت در رکعت های نماز
42	- شک در تعداد رکعت ها
43	- زیادت در رکعت های نماز توسط شخصی مسافر
44	- فراموشی اذکار در رکوع وسجود
45	- سجده سهو شخص مسبوق
46	- آیات قران در رکوع ، سجده سهو دارد
47	- اشتباه مقتدی
48	- تکرار چندین اشتباه در یک نماز
49	- شک در قرائت سوره فاتحه
50	- اشتباه امام در ادای سجده سهو
51	- حکم خواندن دوباره تشهد بعد از انجام سجده سهو

سجده سهو

تتبع، نگارش و نوشته از:

امین الدین « سعیدی - سعید افغانی »

وداکتر صلاح الدین «سعیدی - سعید افغانی »

ادرس ارتباطی :

saidafghani@hotmail.com

در باره رساله

سجده سهو و حکم آن :

سجده سهو یکی از موضوعات عمده ، مهم و اساسی در بخش نماز بحساب می آید که به تأسف باید گفت که تعداد زیادی از مسلمانان و مصلیان در مورد وقت بجا آوردن سجده سهو ، دچار اشتباه میشوند ، اول اینکه سجده سهو در کدام حالت صورت گیرد، سجده سهو قبل از سلام در کدام وقت بعمل می و سجده سهو بعد از سلام در کدام وقت باید صورت گیرد .

سجده سهو باعث خواری و خشم شیطان و نوعی از مخالفت و دشمنی با شیطان است .

طوریکه سجده در نماز از جمله نزدیک ترین و بهترین حالت تواضع بنده به ذات پروردگار بوده ، وزمانیکه بنده بسوی خالق خویش به سجده میرود این حالت را شیطان تحمل کرده نمیتواند ، و حالت بی نهایت سخت و دشوار برای شیطان تمام میشود ، و شیطان خوش ندارد که انسان را در حال سجده برای پروردگار خویش در یابد .

تعریف سجده سهو :

سجده ای سهو عبارتست از دو سجده است که نماز گزار جهت جبران خلی که در نمازش وارد شده و بدلیل سهو رخ داده شده در نماز، آنرا بجای می آورد.

اسباب سجده سهو:

علماء کرام اسباب سجده ای سهو را در نماز درسه مورد خلاصه نموده اند: (زیادت، نقصان، و شک.)